



T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR'A NİSPET EDİLEN
ALFABETİK İSLÂM HUKUKU VE FIKIH İSTİLAHLARI KÂMÛSU
ADLI ESERE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Ali HAYDAR ŞİRİN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MEHMET ERGÜN

BARTIN-2025



T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR'A NİSPET EDİLEN ALFABETİK
İSLÂM HUKUKU VE FIKİH İSTİLAHLARI KÂMÛSU ADLI ESERE İLİŞKİN
BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Haydar ŞİRİN

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman :

Üye :

Üye :

BARTIN-2025

KABUL VE ONAY

Ali Haydar ŞİRİN tarafından hazırlanan “ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR’A NİSPET EDİLEN ALFABETİK İSLÂM HUKUKU VE FIKİH İSTİLAHLARI KÂMÛSU ADLI ESERE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME” başlıklı bu çalışma, 19.06.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 19/06/2025 tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zafer CEYLAN
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Mehmet ERGÜN danışmanlığında hazırlamış olduğum “ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR’A NİSPET EDİLEN ALFABETİK İSLÂM HUKUKU VE FIKİH İSTİLAHLARI KÂMÛSU ADLI ESERE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

19.06.2025

Ali Haydar ŞİRİN

ÖN SÖZ

Bir yolculuğu tamamlamak bazen sadece bir hedefe ulaşmak değildir; o yol boyunca karşılaşılan insanlarla, alınan desteklerle ve kazanılan deneyimlerle geçirilen süreci anlamlı hale getirmektir. Bu tez çalışması, şahsım nezdinde yalnızca akademik bir süreç değil, aynı zamanda sabır, azim ve öğrenme yolunda bana eşlik eden değerli insanların katkılarıyla şekillenen bir süreçti.

Bu süreçte bilgi birikimi, yol göstericiliği ve sabırlı yaklaşımıyla bana her zaman destek olan değerli danışmanım Doç. Dr. Mehmet Ergün'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Onun yönlendirmeleri olmasaydı bu çalışmayı tamamlamak çok daha güç olurdu.

Ayrıca hayatımın her alanında bana destek olan ve güvenen sevgili anneme, ilmi olarak üzerimde emeği olan ve desteğini her daim üzerimde hissettiğim kıymetli babama, tezimin başından bitimine kadarki sürecin her aşamasında büyük bir sabır ve fedakarlıkla beni destekleyen değerli eşime teşekkürlerimi sunuyorum.

Ali Haydar ŞİRİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR'A NİSPET EDİLEN ALFABETİK
İSLÂM HUKUKU VE FIKIH İSTİLAHLARI KÂMÛSU ADLI ESERE İLİŞKİN
BİR DEĞERLENDİRME**

Ali Haydar ŞİRİN

**Bartın Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet ERGÜN

Bartın-2025, sayfa: 76

Bu çalışma, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a nispet edilerek Sıtkı Güllü tarafından hazırlanan “Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu” adlı eserin gerçek müellifini ve eserin özgünlüğünü ortaya koymak adına hazırlanmıştır. Zira, eserin kime ait olduğu hususunda literatürde net bir görüş birliğinin bulunmaması, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Araştırmanın amacı, eserin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a ait olup olmadığını tespit etmek ve eserin ilmi özgünlüğünü ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, karşılaştırmalı yöntem kullanılarak Yazır'ın yarım kalan “İslâm Hukuk Kamûsû” adlı el yazması nüshası ile beş cilt olarak neşredilen eser, içerik, üslup ve hacim yönünden detaylı bir şekilde karşılaştırılmış, Yazır'a ait el yazması nüshanın içerisinde bulunan terimlerin tamamının transkripsiyonuna yer verilmiştir. Yapılan inceleme ve karşılaştırmalar neticesinde, eserin üslup, içerik ve kaynak kullanımı açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a ait olmadığı, eserin büyük çoğunluğunun Sıtkı Güllü tarafından ilaveler yapılarak neşredildiği sonucuna varılmıştır. Çalışma, bu yönüyle eserin yanlış müellif nispetini düzeltmeye katkı sağlamakta ve literatürde şimdiye kadar kapsamlı bir şekilde ele alınmamış bir konuya açıklık getirmektedir. Bu araştırmanın, İslâm Hukuku ve Fıkıh literatüründe

doğru eser-müellif eşleştirmelerine katkı sağlayacağı ve gelecekte yapılacak benzer çalışmalara bir zemin oluşturacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Hamdi Yazır, ıstılah, islâm hukuku, sözlük.

Bilim Alanı Kodu: 60403



ABSTRACT

M.A. Thesis

**AN EVALUATION OF THE WORK NAMED “ALPHABETICAL DICTIONARY
OF ISLAMIC LAW AND FIQH TERMS” ATTRIBUTED TO ELMALILI
MUHAMMET HAMDI YAZIR**

Ali Haydar ŞİRİN

Bartın University

Graduate School

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet ERGÜN

Bartın-2025, pp: 76

This study was prepared in order to reveal the real author and originality of the work titled “Alphabetical Dictionary of Islamic Law and Fiqh Terms” prepared by Sıtkı Gülle, attributed to Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. Because, the lack of a clear consensus in the literature on who owns the work constituted the basic starting point of the study. The aim of the research is to determine whether the work belongs to Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır and to reveal the scientific originality of the work. In this context, by using the comparative method, Yazır’s unfinished manuscript copy titled “İslâm Hukuk Kamusu” and the work published in five volumes were compared in detail in terms of content, style and volume, and a transcription of all the terms found in Yazır’s manuscript copy was included. As a result of the examination and comparisons, it was concluded that the work does not belong to Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır in terms of style, content and source usage, and that the majority of the work was published by Sıtkı Gülle with additions. In this respect, the study contributes to correcting the incorrect authorship attribution of the work and clarifies a subject that has not been comprehensively addressed in the literature so far. It is thought that this research will contribute to correct work-author matches in the literature of Islamic Law and Fiqh and will form the basis for similar studies to be conducted in the future.

Keywords: Dictionary, Elmalılı Hamdi Yazır, Islamic law, Terminology.

Scientific Field Code: 60403



İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. Literatür Taraması.....	3
2. ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ .5	
2.1. Hayatı ve Ailesi.....	5
2.2. Tahsil Süreci ve Müderrisliği.....	6
2.3. Resmi Görevleri.....	8
2.4. İlmî Şahsiyeti ve Düşünce Dünyası.....	10
2.5. Sanatsal Yönleri.....	11
2.6. Vefatı.....	12
2.7. Yaşadığı Dönem.....	13
2.8. Hukukçuluğu.....	14
2.9. Eserleri ve Yazarlığı.....	17
2.9.1. Hak Dini Kur'an Dili.....	18
2.9.2. İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf.....	20
2.9.3. Metâlib ve Mezâhib.....	21
2.9.4. Makaleler.....	21
3. ALFABETİK İSLÂM HUKUKU VE FIKİH İSTİLAHLARI KÂMÛSU ADLI ESERİN İNCELENMESİ.....	23
3.1. Kâmus Geleneği.....	23
3.2. Kavram.....	24
3.3. Terim.....	25
3.4. Eserin Telif Süreci.....	25
3.5. Eserin Tanıtımı.....	29

3.6. Eserde Kullanılan Kaynaklar	30
3.7. Eserin Kaynak Değeri	32
3.8. Eserin Metodu	34
3.8.1. El Yazması Nüshadaki Kavramların Değerlendirilmesi	38
3.9. Eserin Literatür İçindeki Benzeri Türkçe-Arapça Sözlük Örnekleri	39
3.10. Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu Adlı Eserin El Yazması Nüshasına Göre Terimlerinin Transkripsiyonu	40
4. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ ve SONUÇ	71
KAYNAKLAR	73
ÖZGEÇMİŞ	76



KISALTMALAR

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
nşr.	: Neşreden
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
öl.	: Ölüm Tarihi
Av.	: Avukat
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
bk.	: Bakınız
haz.	: Hazırlayanlar
vd.	: ve diğerleri

1. GİRİŞ

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, yakın tarihimizin nadide şahsiyetlerinden biridir. Zira o, ilmi, fikri ve hukuki birikimiyle İslâm'ı güzel bir şekilde yorumlayarak Müslümanlara yeni bir ufuk açma gayreti içerisinde olmuştur. Çocukluğundan itibaren ilme ve araştırmaya meraklı olan Yazır, bütün hayatını bu eksen üzere oturtmuştur. Eğitim hayatı, müderrisliği, üstlendiği vazifeleri ve bütün bir yaşamı ele alındığında onun meseleleri en ince ayrıntısına kadar araştırdığı ve sonuca ulaşana kadar büyük bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Yazır'ın gerek resmi görevleri gerekse ilmi çalışmaları onu yoğun bir hayat temposu içerisine çekmiştir. Bu yüzden olacak ki, ilmi çalışmaları esnasında bazı eserleri yarım kalmış, bazısını da bastırmaya ömrü yetmemiştir. Çok yönlü bir şahsiyet olması nedeniyle farklı alanlarda çalışmalarına şahit olduğumuz Yazır'ın fıkha dair müktesebatı bilinenin aksine tefsirciliğinden daha ileridedir. Her ne kadar şöhretini yazmış olduğu tefsirle almış olsa da onun ilmi tedrisatı, müderrisliği ve eserleri daha ziyade fıkıh ilmi üzerinedir.

Çalışmamızda ele alacağımız eser, merhum Elmalılı'nın, Prens Abbas Halim Paşa'nın teşvikiyle başlayıp tamamlayamadığı "İslâm Hukuk Kâmûsu" adlı eseridir. Elmalılı, eserin anahatlarıyla çerçevesini çizmiş, açıklamak istediği terimleri 341 sayfa olarak not etmiştir. Daha sonra bu terimleri açıklamaya başlamıştır. Açıklanan terimlerin kısa olması veya sadece bilgilerin alınacağı yerlerin not alınarak bırakılmış vaziyette olması eserin yarım kaldığının en büyük işaretleridir. Çalışmamızın bir diğer tarafı ise Yazır'ın yarım kalan İslâm Hukuk Kâmûsu'nun tamamlanarak Sıtkı Güllü (öl. 2015) tarafından yayına hazırlanan matbu halinin incelenmesini oluşturmaktadır. 5 cilt haline ortaya çıkarılan 2696 sayfalık eser, Yazır'ın 341 sayfalık el yazması nüshasından oluşturulmuş, yapılan ilavelerin Sıtkı Güllü tarafından eklendiği net bir biçimde ifade edilmeyerek eserin Elmalılı Hamdi Yazır tarafından yazıldığı görünümü verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Çalışmamız başta Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatını, mezkûr eserini ve bu eserin yayına hazırlanma sürecini ele alacaktır. Diğer yandan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a nispet edilerek neşredilen "Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu" adlı eserin özgünlük açısından değerlendirilmesi yapılacaktır. Zira eserin yayına hazırlanma süreci ve basımından sonra kaynak eser olarak kullanılma durumu, zaman zaman eleştirilere muhatap

olmuş ve özgünlüğü tartışılmıştır. Bu tartışmaların başında eserin kim tarafından yazıldığıнын belirsizliği ile eserin ihtiva ettiği bilgilerin orijinal nüshayla kıyaslandığında hacim açısından tutarsızlığı gelmektedir.

Nitekim eser, merhum Elmalılı'nın yaşadığı dönemde kendisi tarafından basılmayıp yarım kalmış vaziyette el yazması nüsha olarak kendine ait metrukâtı içerisinde bulunmuştur. İlerleyen süreçlerde metrukâtın içerisinde alınıp neşre hazırlanmış ancak yayınlandıktan sonra eseri hazırlayan Sıtkı Güllü'nün ifadesiyle “yayıncının tağriri” olarak merhum Elmalılı'nın adı verilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a atfedilerek yayına hazırlanan Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu'nu ele almaktadır. Çalışmanın amacı, yazarın ilmi hayatı içerisinde hazırlamış olduğu birçok eserinin içerisinde tartışmaya açık olan bu eserin özgünlüğünü ve tartışma hususlarını netleştirmektir.

Çalışmamız neticesinde, esere yönelik eleştiriler tek tek ele alınmıştır. Objektif değerlendirmeler yapılmak suretiyle eserin özgünlüğü ve kaynak değeri ortaya konulmuştur. Basıldığı günden bugüne üzerinde tartışılan konular daha önce farklı vesilelerle ifade edilmiş olsa da tek başına derli toplu bir biçimde bu çalışma vesilesiyle ortaya konmuştur. Sonuç olarak esere yöneltilen eleştirilerin ve eserin özgünlüğünün gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Tezimizin hazırlanma sürecinde, nitel araştırma yöntemleri kapsamında kütüphane araştırması, kaynak taraması ve web tabanlı araştırmalar gibi çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analiz yöntemiyle değerlendirilerek çalışmanın temelleri oluşturulmuştur. Karşılaştırmalı yöntem ile Elmalılı Hamdi Yazır'a ait el yazması nüsha ve Sıtkı Güllü'nün yayına hazırladığı 5 ciltlik matbu eser üslup, içerik ve hacim yönünden kapsamlı bir şekilde karşılaştırılmıştır.

El yazması nüshanın terimlerini transkript ederken beşli bir tasnif üzerinden çalışmamızı sürdürdük. Tasnifimizde terimlerin “açıklamalarının uzunluğu, kısalığı, terimlere dair açıklama yapılıp yapılmadığı veya terimlerin mükerrerlerinin olup olmadığını” ortaya koymaya çalıştık. Bu tasnifi yaparak eser üzerinde daha sonra çalışma yapacak araştırmacılara kolaylık sağlamasını amaçladık. Çalışmamızda zaman zaman tümevarım, bazen de tündengelim yöntemlerinden yararlanarak konuyu izah etmeye çalıştık

Çalışmamız dört bölümden oluşmuştur. *Birinci bölümde*; Giriş, araştırmanın konusu, önemi, yöntemi ve literatür taramasına yer verilmiştir. *İkinci bölümde*; Elmalılı Hamdi Yazır’ın hayatı, ilmi kişiliği, hukukçuluğu, yaşadığı dönem ve eserleri gibi hususlar ele alınmıştır. *Üçüncü bölümde*; Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu adlı eserin incelenmesi, eserin ortaya çıkış süreci, kaynak değeri ve el yazması nüshanın terimlerinin transkripsiyonuna yer verilmiştir. *Dördüncü bölümde ise*; çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılarak el yazması nüsha ve matbu esere dair ulaştığımız sonuçlar derlenmiştir.

1.4. Literatür Taraması

Elmalılı Hamdi Yazır, ülkemizin yetiştirdiği meşhur ilim adamlarından biridir. Keza eserlerinin de şahsiyeti kadar önemli ve bilinir olduğu bir gerçektir. Yazır’ın hayatı ve değerlendirmesini yapacağımız eserleri hakkında hatırı sayılır bir kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklardan istifade ederek Yazır’ın hayatını, ilmi şahsiyetini; yine kâmûs literatürüne müracaat ederek kâmûs geleneğini, kavram ve terimlerin ne manaya geldiğini ifade etmeye çalışacağız. Söz konusu bu alanlara dair bilgi veren eserler bizim öncelikli kaynaklarımızı oluşturacaktır.

Çalışmamızı oluştururken ilk olarak Elmalılı Hamdi Yazır’ın hayatını kapsamlı bir şekilde ele almayı planladık. Bu itibarla Yazır hakkında dönemin önemli kaynaklarına müracaat ettik. Bu eserler içerisinde Sadık Albayrak’ın *Son Devir Osmanlı Uleması* adlı eseri, Ebül’ulâ Mardin’in *Huzur Dersleri* adlı eseri, İsmail Kara’nın *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi* adlı eseri ve yeğeni Fatma Paksüt’ün *Merhum Dayım Hamdi Yazır* adlı tebliği önemli olmuştur. Bütün bu bilgilerin bir araya getirilmesi, Yazır’ın hayatını ve ilmi kişiliğini derli toplu olarak sunmaya katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızın bir diğer kısmını oluşturan “Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu” adlı eserin değerlendirilmesi için daha önceki çalışmalara müracaat edilmiştir. Bu noktada Yazır’ın hukukçuluğunu ve dönemin yapısını ortaya koyabilmek adına Abdullah Çolak’ın *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu* adlı eseri çalışmamızda önemli bir rol oynamıştır.

Orijinal nüshadan hareketle Sıtkı Gülle tarafından hazırlanan 5 ciltlik eser üzerine eleştiri ve kanaatlerini belirten Ferhat Koca, eserin mevcut haliyle ilmi referans olarak gösterilemeyeceğini belirtmiş, iki nüsha arasında hacim yönünden kısmi bir mukayese yaparak aradaki farklara değinmiştir. Yine orijinal nüsha ile 5 ciltlik eserin içerisinde sadece âdem maddesinin tahlilini yapan Necmi Atık, eserin bir kısmının transkripsiyonuna yer vermiştir. Son olarak Yazır’ın Türk hukuk tarihi araştırmacıları açısından önemini ortaya koyan Mehmet Ergün ise çalışmasında Yazır’ın hukukçuluğu üzerinde durup matbu eserin emek mahsulü olduğunu ifade etmiştir.

Bu tezi diğer çalışmalardan ayıran en büyük fark, Yazır’a ait olan “İslâm Hukuk Kâmûsu” adlı el yazması nüshanın Abdullah Çolak’ın şahsi kütüphanesinden temin edilerek içerisinde bulunan terimlerin tamamının transkripsiyonunun yapılmasıdır. Bu çalışmanın yapılması matbu eserin hacim noktasında geldiği noktayı ortaya çıkarmıştır. Zira daha önce mevcut eser üzerinde yapılan çalışma ve karşılaştırmalar sadece bazı maddelerin değerlendirilmesi veya iki eserin kısıtlı çerçevede karşılaştırmasını ele almak şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Çalışma sürecinde hem el yazması nüshanın tamamı hem de matbu eser bütüncül olarak ele alınmış, toplanan bütün veriler akademik bir üslupla değerlendirilmiştir. Çalışmamızı oluştururken eser üzerinde ki eleştirilere objektif bir şekilde yer vermeye çalışılmış, araştırma, inceleme gibi tekniklerden istifade edilmiştir.

2. ELMALILI MUHAMMET HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Tezimize başlarken Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatını, yaşadığı dönemi ve hukukçuluğu gibi kendine dair önemli bilgileri vermeyi uygun gördük. Daha sonra eserin değerlendirilmesine geçmeyi plânladık. Zira eserin değerlendirilmesi yapılmadan önce, eseri yazan değerli ilim adamı, Yazır'ı tanıyıp hakkında fikir sahibi olmak tezimizin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

2.1. Hayatı ve Ailesi

Yazır, 1878'de Antalya'nın Elmalı kazasında dünyaya gelmiştir.¹ Ailesinin aslen Burdurlu olduğu bilinmektedir. Küçük yaşta babası Burdur'un Yazır kasabasından ailesiyle birlikte Antalya'nın Elmalı kazasına göç etmiştir. Annesi, Antalya'nın Elmalı kazasının önde gelen ailelerinden Sarıları Mehmet Efendi'nin kızı Fatma hanımdır.² Ailenin Antalya'ya göç etmesi sonucunda eğitim ve aile hayatları, yeni geldikleri şehirde şekillenmeye başlamıştır. Babası Numan Efendi'nin Aydın'da bir süre medresede okuduktan sonra bu göç neticesinde geldikleri Elmalı'da tedrisatını tamamladığı bilinmektedir.³ Sonraki süreçlerde Numan Efendi, Şer'iyye Mahkemesi'nde başkatip olarak görev yapmıştır.⁴

Yazır'ın soyu eski Türk kabilelerine dayanmaktadır.⁵ Bu durumu kendisi şu şekilde ifade etmiştir: “On beş yaşında İstanbul'a geldim. Ne Arabistan'a gittim ne Türkistan'a. Ne İran'ı gördüm ne de Ferganistan'ı. Öğrendiğimi bu vatanda öğrendim. “Yazır'ın, Kınık, Bayındır, Eymir, Avşar gibi büyük Oğuz kabilelerinden biri olduğunu da Arapçadan, Divan-ı Lügatı't-Türk'ten öğrendim.”⁶

Yazır'ın sırasıyla büyük dedeleri Mehmet Efendi, el-Hâc Bekir Efendi, Hasan Efendi, Bedrüddin Efendi'dir. Bütün bu zikredilen silsiledeki isimlerin tamamı ilmiye sınıfına

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/57; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I* (İstanbul: Risale Yayınları, 1986), 409; Fatma Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 2.

² Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 1.

³ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 2.

⁴ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, 409.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 785.

⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1982), 17.

mensup kimselerdir.⁷ Yazır'ın büyük atalarından itibaren ilimle meşgul olan bir soydan gelmesi onu ilme sevk etmiştir.

Yazır'ın İstanbul'a eğitim için gitmeden önceki dönemi dikkat çekicidir. Zira o, küçük yaşına rağmen okumaya fazlasıyla meraklı olup karşılaştığı bütün meselelere ilgiyle yaklaşan bir yapıya sahiptir. Akranları arasında belirgin şekilde kendini belli eden zekâsı, muhakeme yeteneği ve hareketli yapısı onu diğerlerinden ayıran başlıca özellikleri arasındadır.⁸ Yeğeni Fatma Paksüt'ün aktardığı bilgiler ışığında onun küçüklüğünde kız kardeşine elbise diktiği, mühür kazıdığı, dantel örneği ve nakış modelleri çıkardığı gibi farklı yönlerinin olduğu ifade edilmektedir.⁹ Hiç şüphesiz Yazır'ın küçüklükten gelen bu merak duygusu ve farklı alanlara ilgili olması, onu ileride ilmi olarak değişik alanlarda mahir olmasına sebebiyet verecektir.

2.2. Tahsil Süreci ve Müderrisliği

Yazır'ın ilk tahsiline küçük yaşta ailesinin yanında başladığı bilinmektedir. Bu süre zarfında Rüşdiye mektebini bitirmiş, hafızlığını tamamlamış, Arapça okumuş hatta İslâmi ilimlerde giriş merhalesinde bilgi sahibi olmuştur.¹⁰ Yazır'ın eğitim hayatına bakıldığında çokça kitap okuduğu, okuduğunu çabuk kavradığı, ilme karşı sonsuz bir merakı olduğu hatta gece yarılarında herkesten habersiz bir şekilde mum ışığında hafızlığını yarladığı bilinmektedir.¹¹ Tahsil hayatında annesinin teşvikleri önemli bir yer tutmaktadır. Zira annesi Fatma hanım oğlunun küçük yaşta İstanbul'a okumaya gitmesine rıza göstermiş ve *“seni ilim yoluna gönderiyorum; şükürler olsun Allah'a, ne mutlu bana”* diyerek oğlunu uğurlamış bu vesileyle oğluna eğitim noktasında her fırsatta desteğini vermiştir.¹² Yazır'ın ailesinin yanında geçirdiği sürede almış olduğu ilk eğitimden sonra dayısının talebi doğrultusunda İstanbul'da devam edecek olan yeni bir ilmi hayatı başlayacaktır. Yazır'ın dayısı Mustafa Sarılar Hoca, Yazır'ı 1895 yılında küçük yaşına bakmaksızın İstanbul'a eğitim için götürür.¹³

⁷ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951), 241.

⁸ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 1.

⁹ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 1.

¹⁰ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, 409.

¹¹ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 3.

¹² Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 1.

¹³ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, 409.

İstanbul'a geldiğinde Küçük Ayasofya Medresesinde kalarak Kayserili Mahmut Hamdi Efendi'nin Beyazıt Camiindeki derslerine başlamıştır.¹⁴

Küçük yaşta tahsil hayatına başlayan Yazır'ın ilk hocası babasıdır. Babasından sonra kendisine hocalık yapan Müderris Sofu Efendi, Kayserili Müderris Büyük Hamdi Efendi gelmektedir.¹⁵ İlerleyen zamanlarda hocasıyla ismi karışmasın diye tevazu gösterip kendisini Küçük Hamdi diye tanıtacaktır.¹⁶ Onun bu süre zarfında başka hocalardan da eğitim alıp ilmini ilerlettiği bilinmektedir. Ancak asıl icazetini Kayserili Müderris Büyük Hamdi Efendi'den almıştır.¹⁷

Yazır, 1905 yılına geldiğinde dönemin en önemli imtihanlarından biri olan ruûs imtihanına girip başarılı olur ve Mekteb-i Nüvvâb'a girer. Mekteb-i Nüvvâb, tanzimat döneminde ilmiye sınıfından oluşan şeri' hâkimlerin yetiştirildiği müessesedir. Daha sonra bu müessese Medresetü'l-Kudât olarak güncellenmiştir.¹⁸ Mekteb-i Nüvvâb'da eğitim hayatını başarılı bir şekilde geçiren Yazır, Mekteb-i Nüvvâb yani günümüz adıyla Hukuk Fakültesi sınavlarını birincilikle verir ve mezun olup kadı icazetnamesi alır.¹⁹ Bu birincilik Yazır'a bir altın madalya ve beraat kazandırmıştır.²⁰

Elmalılı Hamdi Yazır, eğitim sürecinde sadece hocalarından aldığı derslerle sınırlı kalmamış kendi çaba ve gayretleriyle felsefe ve edebiyat çalışmıştır. Keza onun kırk gün içerisinde bireysel çabalarıyla Fransızca öğrenmesi de bu bağlamda zikredilir.²¹ Yazır, almış olduğu eğitimler neticesinde hayatına artık müderris olarak devam edecek ve farklı yerlerde ilmi çalışmalar yürütecektir. 1905'den 1908'e kadar Beyazıt Camiinde müderrislik yapar.²² Bu süre zarfında Medresetü'l-Kudât'da *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eseri okutur. *Dürerü'l-Hükkâm*, Molla Hüsrev tarafından yazılan ve uzun yıllar Osmanlı Hukuk eğitiminde müracaat edilen eserlerden birisidir.²³ Yazır'ın, farklı zamanlarda Medresetü'l- Vâizîn'de usûl-i fıkıh,

¹⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 785.

¹⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 785.

¹⁶ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, 409.

¹⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 785.

¹⁸ İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/240, 241.

¹⁹ Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, 409.

²⁰ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 5.

²¹ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951), 245.

²² Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I*, 409; Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 5.

²³ Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27-28.

Medrese-i Süleymaniye de mantık, Mekteb-i Mülkiye de Ahkâmü'l-Evkâf dersleri verdiği bilinmektedir.²⁴

Yazır, Osmanlı imparatorluğunun ilmi ve kültürel faaliyetlerinden biri olan ve padişahın huzurunda yapılan “Huzur derslerine” 1905-1907 yılları arasında muhatap olarak katılır.²⁵ Huzur dersleri, Osmanlı padişahlarının huzurunda ramazan aylarında yapılmakta olup dönemin ulemasının katıldığı ve padişahın da dinlediği derslerdir.²⁶

2.3. Resmi Görevleri

Elmalılı Hamdi Yazır'ın, Beyazıt Medresesinde müderrislik yaptığı dönemde ikinci meşrutiyet ilân edilmiştir. İkinci meşrutiyetin ilânından sonra Yazır, Antalya mebusu olarak millet meclisine girmiştir.²⁷ Yazır'ın bu süreçten sonra ilmi hayatının yanında siyasi hayatı da bir bakıma başlamış oluyordu. Zira Yazır, Ankara hükümeti kurulduktan sonra, bir süre İstanbul'dan ayrılıp çeşitli görevlerde bulunmak üzere Ankara'da ikamet etmeye başlamıştır.²⁸

Yazır, 1918 yılında Bâb-ı Meşihat dairesine bağlı olan Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye azalığına, 1919 yılında ise Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye reisliğine getirildi.²⁹ Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Sultan Reşat zamanında kurulan ve şeyhulislâmlık teşkilatı içerisinde dini problemleri çözmek aynı zamanda İslâm'a yapılan olumsuz propagandaları gidermek amacıyla faaliyetlerini yürüten kurumdur.³⁰ Yazır, yine 1919 yılının Mayıs ayında Ferit Paşa kabinesinde Evkâf Nâzırı/Vakıflar Bakanlığına, 1919 yılının Eylül ayında ise Heyet-i Âyân azalığına getirilir. Bu yıl son olarak Süleymaniye Medresesi müderrisliğine terfi etmiştir. 1921 yılında ikinci rütbe Osmanlı nişanı kendisine taltif edilir.³¹

²⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

²⁵ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11/57.

²⁶ Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/441-444.

²⁷ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11/57.

²⁸ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması III* (İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980), 246.

²⁹ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 8.

³⁰ Sadık Albayrak, “Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/506-507.

³¹ Mardin, *Huzur Dersleri*, 243.

Birinci Dünya savaşıdan sonra Osmanlı imparatorluğu çalkantılı bir dönemin içerisine girmiştir.³² Bu süre zarfında kurulan hükümetlerin uzun soluklu olmadığı bilinmektedir.³³ Her gelen yönetim kendi kadrolarını kurmayı amaçladığı için iktidar heveslileri açısından fırsat gibi görünen bu durum Yazır gibi ilim adamları için bu durum tercih edilmezdi. Zira kendisine Damat Ferit Paşa tarafından Evkaf Bakanlığı teklif edildiğinde ilk olarak bu teklifi reddeder, ancak padişahın yazılı emriyle bakanlık görevini kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁴ Yazır, içerisinde bulunduğu hükümete başkanlık eden Damat Ferit Paşa'nın hükümetten istifa etmesi sonucunda bakanlık görevini bırakmak durumunda kalır. Ancak bakanlık görevinden sonra bu sefer âyân meclisi üyeliğine getirilir.³⁵ Yaşanan bu istifa olaylarından sonra bir gün Fatihteki evinde çalışmalarına devam ederken polisler kendisini tutuklamaya gelirler. Tutuklama sonucunda bir gece İstanbul'da nezarete kaldıktan sonra Ankara'ya götürülüp kırk gün Ankara'da tutuklu kalır. Yazır, bütün bu süreçlerde savunmasını kendisi yapmış ve herhangi bir avukat tutmamıştır.³⁶ Hapishane sürecinde dikkat çeken iki olay vuku bulmuştur. Bunlardan ilki, Yazır'ın tutuklanıp Ankara'ya götürüldüğünde âdi suçluların olduğu bir bölüme konulmasıdır. Tutuklular kendi aralarında konuşup bu gelen kimse bizim gibi değil, bir şekilde aramıza düşmüş o halde onu misafir gibi ağırlayalım derler ve Yazır'ın yatacağı yeri ayarlayarak saygı ve hürmet gösterirler. İkincisi ise, Yazır'ın arkadaşı olan ve o, dönemin Ankara Hukuk Hâkimi Ali Himmet Berki, Yazır'ın tutuklandığını haber almasıdır. Ali Himmet Berki, Yazır'a evinden bir yatak gönderip bir ihtiyacı olup olmadığını sorar. Yazır'ın tutukluluğu, savunma ve yargılama süreçleri kırk günün sonunda neticelenir. Yazır, bütün bu suçlamalardan aklanarak tekrar İstanbul'a evine döner.³⁷ Yargılanma sürecinde Yazır'ın suçsuzluğu şu şekilde özetlenebilir: Yazır, en başta kendisine tevdi edilen bakanlık görevini kendi isteğiyle kabul etmeyip zorla göreve getirilmiştir. Bunun haricinde kısa süreli görevi esnasında Hürriyet ve İtilaf fırkasıyla bir bağ kurmamıştır. Sevr antlaşmasında imzası yoktur. Nâzırlığı esnasında yeni kurulan TBMM hükümetine karşı olumsuz bir hareketin içine girmemiştir. Yeni hükümetten korkup kaçmamış İstanbul'u terk etmemiştir. Bütün bunlar Yazır'ın yargılanmasında suçsuz olduğuna kanıt olmuştur.³⁸

³² Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 297.

³³ Hakan Uzun, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetleri ve Programlarının Analizi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 65 (2019), 419.

³⁴ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 9.

³⁵ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 10.

³⁶ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 11.

³⁷ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 12.

³⁸ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 12.

Yazır, dönemin zorlu şartları karşısında II. Abdülhamid'in hal edilme meselesinde de etkin rol almıştır. Meşrutiyetin kurulması için İttihat ve Terakki Cemiyetiyle beraber çalışmış, hatta İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilim şubesinde görev almıştır.³⁹ II. Abdülhamid'in hal edilmesine razı olmayan fetva emini Nuri Efendi ikna edilmiş ve fetva müsveddesi Elmalılı Hamdi Yazır tarafından hazırlanmıştır.⁴⁰ Elmalılı'nın bu görevi ifa etmesinde padişahın katli, meclisin feshi, ülkenin ise fesada uğrayacağı korkusu bulunmaktadır.⁴¹

Yazır, her ne kadar bazı zamanlar mecbur bırakılarak bazen de kendi isteği ile siyasetle ilgilenip mebus/millet mekili, Evkâf Nâzırı/vakıflar bakanı ve diğer siyasi görevlerde olsa da onun hiçbir zaman ilmi kişilikten uzaklaşmadığı görülmektedir. Aksine bu kadar siyasetle ilişkili olmasına rağmen hiçbir zaman dönemin siyasi cereyanlarına kapılmamıştır. O, ilmi hayatından ödün vermeden yaşama gayretinde olmuştur. Bu durumun en büyük ispatı hakkında çıkan siyasi söylemler neticesinde yargılanıp bu yargılamalardan tümüyle aklanması ve yeni kurulan hükümet tarafından Kur'an tefsirini yazma görevinin şahsına tevdi edilmesidir.⁴² Ancak Yazır'ın görev yaptığı kurumlar cumhuriyet ilân edildikten sonra lağvedilince çalışma alanları ortadan kalkmış bunun neticesinde de bir süre maddi sıkıntıya girmiştir.⁴³

2.4. İlmî Şahsiyeti ve Düşünce Dünyası

Elmalılı Hamdi Yazır, yaşamı boyunca mütevazı bir kişi olarak yaşadı. Onun gururlu veya kibirli olduğu söylenemezdi.⁴⁴ İlmî anlamda kimseyle kırıncı münakaşaya girmezdi. Tenkitleri ölçülü ve yapıcıydı. İnsaflı bir ilim adamı olduğu her haliyle belli olurdu. Etrafında sevilen ve ilmîne hürmet edilen bir kimseydi.⁴⁵ Yaşamı boyunca dine muhalif bir tutum ya da söylemin içerisinde olmadı. Geleneğe bağlıydı. Dini, yaşadığı zamana söyletmek gibi bir çabası olmadı. Son senelerini gençlik yıllarına nazaran münzevi bir halde geçirdi. Bu tavrını yaşadığı dönemden ve çevreden iletişimini keserek değil aksine gözlem yaparak ve fikir

³⁹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 246.

⁴⁰ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", 11/57.

⁴¹ Abdullah Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 24.

⁴² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

⁴³ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", 11/57.

⁴⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

⁴⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

beyan ederek yapmıştı. Karşılaştığı meseleler de derinlemesine düşünmeyi ve meseleleri iyice tetkik etmeyi seven bir yapısı vardı. ⁴⁶

Yazır, ilmi birikimini yaşantısına ve etrafındakilere en güzel şekilde aksettirip hayatına tatbik edebilen önemli bir alim olarak tanınmıştır. Kur'an okurken dinleyenleri ruhi doyuma ulaştırır, hatimle teravih kıldırmasıyla insanları hoşnut ederdi. İlmiyle amel örnek bir şahsiyet olup etrafındakilerin övgüsüne mazhar olmuştu. ⁴⁷

Yazır'ın ilmi ve fikri düşüncesi, İslâm ümmetinin birlik ve beraberliği noktasından yanaydı. İnsanlık adına bütün sorunları islâmi bir perspektifle ele alır ve insanlığın kurtuluşunu Müslümanlığın esaslarına bağlanmak suretiyle çözüleceğine inanırdı. Zira o, Batılılaşmayı bir hata olarak görmekte ve kendi değerlerimizi korumamızı eserlerinde dile getirmekteydi. Yazır'a göre Batı'nın değerlerini almak değil de Batı'nın ilminden yararlanmak yerinde olan bir davranıştı. ⁴⁸

2.5. Sanatsal Yönleri

Elmalılı Hamdi Yazır, ilmi anlamda şöhretini daha çok tefsir yazmasıyla elde etmiştir. Ancak onun hayatı ve eserleri etraflıca ele alındığında karşımıza bambaşka bir ilim adamı çıkar. ⁴⁹ Zira Yazır, farklı birçok alanda söz söyleyebilecek bir şahsiyettir. Örneğin, tefsir, kelam, usûl-i fıkıh ve felsefe alanlarında yetkin bir isimdir. Dini ilimlerin yanında beşeri ilimlerle de ilgilenmiştir. Matematik, kimya ve coğrafya gibi alanlar da Yazır'ın zaman zaman ilgilendiği ilimler arasında yer almıştır. ⁵⁰ Onun ilmi çalışmalarının yanı sıra sanatsal anlamda da mahir bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. Yazır, bir süre musikiyle ilgilenmiş, ⁵¹ özellikle hat sanatında oldukça meşhur olmuştur. Güreş sporunu yakından takip etmiş ve satranç konusunda mahirdir. ⁵²

Yazır'ın hat sanatında iyi olması ve güzel eserler ortaya çıkarması dönemin hattatları tarafından övgüye layık görülmüş ve son devrin seçkin hattatları arasında yerini almasını

⁴⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 791.

⁴⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I*, 202.

⁴⁹ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 14.

⁵⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

⁵¹ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 5.

⁵² Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", 11/57.

sağlamıştır. Hat sanatıyla ilgili olarak hocalarının başında başta hat hocası Hacı Arif ve Sami Efendi gelmektedir.⁵³ Yazır, Sami Efendiden talik ve celî sülüs; Arif Efendi’den ise sülüs ve nesih yazılarından icazet almıştır.⁵⁴

Hattatlığı hakkında, hattat Necmettin Efendi, Yazır için şöyle demiştir: “*Hamdi Efendi, daha ziyade ilim ile iştigal etmekle beraber ekseri vaktini yazıya hasretseydi dünyada kimsenin namı kalmazdı.*”⁵⁵ Yazır’ın hat sanatındaki karakteri farklılıklar arz etmekle beraber, onun karakterinin bir arayış içerisinde olduğu yorumlarının yapılmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁶

Yazır, hat sanatından başka edebiyat alanında da önemli bir isimdir. Zira o, hat ve mûsiki gibi insan tabiatına hoş gelen uğraşların yanında şiirle de iştigal etmiştir. Edebiyata karşı ilgisi ve sevgisi nedeniyle Farsça öğrenmiş ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Tamamlanmamış bir divanı bulunmaktadır.⁵⁷ Gazetelerde yayınlanmış olan şiirleri onun bu hususta da ne kadar ileri seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak şiir konusunda çok ileri gitmemesinin sebebi ilmi faaliyetlerinin yoğunluğu olmuştur.⁵⁸

2.6. Vefatı

Elmalılı Hamdi Yazır’ın âhir ömründe hem yazmış olduğu tefsirin yoğunluğu hem de sağlık sorunlarından dolayı dışarıya pek fazla çıkmayıp sadece camiye çıktığı ve daha çok evinde ilmi çalışmalarıyla meşgul olduğu bilinmektedir. Zaman zaman kızının ısrarı sonucu damadının yanına Erenköy’e gitmekteydi. 1942 yılında sağlık sorunlarının arttığı bir zamanda biraz iyileştiğini hissederek yine Erenköy’e kızının yanına gider. Ancak bu gidişinde uzun yıllardan beri yaşamış olduğu kalp rahatsızlığı ağırlaşmasına neden olur. 27 Mayıs 1942 tarihinde damadının evinde İstanbul Erenköy’de 64 yaşında vefat eder.⁵⁹ Kabri, Erenköy’de bulunan Sahrayı Cedid mezarlığında babasının yanındadır.⁶⁰

⁵³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 786.

⁵⁴ Mardin, *Huzur Dersleri*, 243.

⁵⁵ Mardin, *Huzur Dersleri*, 245.

⁵⁶ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11/57.

⁵⁷ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 14.

⁵⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 787.

⁵⁹ Mardin, *Huzur Dersleri*, 243.

⁶⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 785.

2.7. Yaşadığı Dönem

Osmanlı Devleti, Batıda ortaya çıkan birtakım yenilikler ve hadiseler nedeniyle olumsuz anlamda etkilenmiş ve gerileme sürecine girmişti.⁶¹ Bu durumun farkında olan devlet ricali gerilemeyi engellemek için Osmanlı Devleti'nin modernleşmesini öngörmektedirler.⁶² Modernleşme çabalarının tezahürü, devletin ve toplumun Batılılaşması ve Batıyı benimsemesi şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Gerilemenin önüne geçmek için modernleşme sürecinde en önemli değişikliklerden biri de hukuk alanında yapılmaktaydı.⁶³ Anayasanın değişmesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Hukuk-ı Âile Kararnâmesi'nin yürürlüğe alınması dönem itibarıyla önemli gelişmeler arasında yer almaktadır.⁶⁴ Bu noktada Osmanlı'nın Batılılaşma teşebbüslerini ve hukuksal anlamda yenilenmesini İlber Ortaylı şu şekilde ifade eder: *“Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması, batıya hayranlıklarından dolayı değil daha çok zorunlu olan bir tercih yüzündedir.”*⁶⁵

Batılılaşma teşebbüsünün etkilediği bir diğer önemli alan ise hiç şüphesiz din alanıdır.⁶⁶ Devletin yönetim şeklini belirleyen din, toplumda başlayan Batıcılık ve yenilik rüzgarından nasibini almıştır. Geline süreçte saltanatın kaldırılması, halifeliğin lağvedilmesi, yeni kurulacak cumhuriyetle birlikte laiklik ilkesinin benimsenmesi esasında Batılılaşmanın din üzerindeki en büyük etkileri olarak görülmüştür.⁶⁷ Dinin devletten ve toplumdan el çektilmesiyle birlikte devletin çöküşünün engellenebileceği, Batı'nın ilerlemiş haline ayak uydurulabileceği düşüncesi dönemin hâkim düşünceleri arasında yer almaktadır.

Yazır'ın yaşadığı dönem daha çok Batı dünyası örnek alınarak hukuk, eğitim, siyaset ve askeri alanlar başta olmak üzere yenileşme hareketlerine girişilen bir dönemdir.⁶⁸ Bu minvalde dini anlamda da bir dizi yenilik süreci başlatılmıştı.⁶⁹ Cumhuriyet döneminin kuruluş aşamalarında medreselerin kapatılması, din eğitiminin ötelenmesi, buna mukabil

⁶¹ Halil Cin - Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: İstanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011), 158.

⁶² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016), 542.

⁶³ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014), 418.

⁶⁴ Gürkan, “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878- 1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bakış”, 212.

⁶⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı* (İstanbul: Akım Yayınevi, 2006), 13.

⁶⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 415.

⁶⁷ Talip Küçükcan, “Laiklik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 62-65.

⁶⁸ Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 541.

⁶⁹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 542.

kapatılan kurumların yerine henüz yeni kurumların açılmaması nedeniyle ülkede dini anlamda bir boşluk oluşmuştu. Ancak daha sonra yeni kurumlar açılmaya başlanmıştır.⁷⁰ Süreç içerisinde oluşan boşluğun giderilmesi ve yeni kurulan devletin halka temel İslâmi bilgileri öğretecek kaynakları oluşturma ihtiyacı meydana gelmiştir.⁷¹ Bu noktada TBMM’de Türkçe bir tefsirin yazılması gündeme gelmiş, yazılmasına karar verilince dönemin Diyanet İşleri Reisliği tarafından tefsirin yazılmasını Yazır’dan istemişlerdir.⁷²

Yazır’ın çalışmalarında hareket noktası, İslâmi değerlerin modern bilgilerle harmanlanarak sunulmasını oluşturmaktaydı.⁷³ Diğer yandan Yazır, İslâm ümmetinin toplumsal vicdanını kaybetmesinin daha büyük sorunlara yer açacağı düşüncesiyle Müslümanları Avrupalılaştırmak yerine Avrupa’nın bilim ve fennini kendi değerlerimizle birlikte kullanmamız gerektiğini eserlerinde ifade etmekteydi.⁷⁴ Nitekim ülkenin modern bir yapıya kavuşmasını temenni ederek meşrutiyeti savunacak, bu görüşü savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilmiye şubesine üye olacaktı.⁷⁵

Dönemi itibarıyla aşırı uç noktaları temsil eden bazı yazarlar Osmanlı Devleti’nin problemlerinde çözüm için topyekûn Batılılaşmayı tercih etmiş bunun dışında başka bir yol olmadığını savunmuşlardı.⁷⁶

2.8. Hukukçuluğu

Elmalılı Hamdi Yazır, her ne kadar müfessir olarak şöhret bulmuş olsa da ilim erbabınca onun “İslâm Hukukçusu bir müfessir” olduğu kanaati hâkimdir.⁷⁷ Dolayısıyla Yazır için müfessir veya hukukçu diye net bir tanımlama yapmak zordur. Yazır, sadece İslâm hukukuna dair fikir beyan etmekle kalmamış, kırk gün gibi kısa bir sürede Fransızca öğrenerek Batı hukukunu irdeleyip İslâm hukukuyla mukayeseler yapmıştır.⁷⁸ O, bu yönüyle

⁷⁰ Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 542.

⁷¹ Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/153-163.

⁷² Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, 15/153-163.

⁷³ Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, 15/153-163.

⁷⁴ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11/57.

⁷⁵ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11/57.

⁷⁶ M. Şükrü Hanioğlu, “Batılılaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/148.

⁷⁷ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*, 221.

⁷⁸ Mardin, *Huzur Dersleri*, 243.

Batılı hukukçular tarafından gelecek olan eleştirilere de çeşitli makaleleriyle cevap vermiştir.⁷⁹

Yazır, Konuları ele alırken Hanefî mezhebine bağlılığını ifade etmekle birlikte genelde mezhep taassubundan uzak, objektif bir şekilde değerlendirmelerini yapmaktadır. Bazı hususlarda beyan ettiği özel görüşlerini müçtehit edasından uzak, sadece fikir beyan etme sadedinde söylediğini ifade etmektedir.⁸⁰

Yazır'ın yaşadığı dönem, Osmanlı Devletinin içte ve dışta birçok sorunla mücadele etmek zorunda kaldığı döneme denk gelmektedir.⁸¹ Bu durumun doğal sonuçlarından biri de hiç şüphesiz o dönemin ilim adamlarının genel olarak yenilikçi fikirlere sahip olmaları ve içinde bulundukları zamana mahsus olarak karşılaştıkları sorunlar karşısında çözüm üretme arayışları içerisine girmeleri olarak ifade edilmektedir.⁸² Zira dönemin ilim adamları tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden bulunduğu olumsuz durumu düzeltmek için her alanda mücadele etme hissiyatı oluşmuş ve çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.⁸³ Dolayısıyla Yazır'ın genelde ilmi hayatı, özelde ise hukukçuluğu, Osmanlı İmparatorluğunu bulunduğu olumsuz durumdan çıkartmak üzere fikir beyan eder bir hale getirmiştir.

Diğer yandan Yazır'ın içinde bulunduğu 20. Yüzyıl, Osmanlı Devletinin çöküş, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise kuruluş dönemleridir.⁸⁴ Bu dönemin hâkim iki ana akımı vardır. Biri Batı'da eğitim görmüş aydın kimseler, diğeri ise Batı'dan ziyade kendi öz benliğiyle sorunları çözmek isteyen İslâmcı cephede duran kimselerdir.⁸⁵ Yazır, bu iki grup arasında İslâmcı kanatta yer alacak ve sorunlarını bu perspektif üzerinden çözmeye gayretine girecektir. Zira Yazır, İslâm dininin gelişmeye engel olmadığını aksine içtihat müessesesiyle birlikte karşılaşılan problemlerin her zaman ve zeminde çözülebileceğini ziyadesiyle idrak etmiş bir ilim adamıdır.⁸⁶

⁷⁹ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 361.

⁸⁰ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 362.

⁸¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 415.

⁸² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 417.

⁸³ Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 542.

⁸⁴ Cevdet Küçük, "Türkiye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/576-578.

⁸⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 418.

⁸⁶ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 192.

Yazır, İslâm âleminin hukuksal anlamda yapılan kanunlara uyabilmesi için öncelikle ilim adamlarının hukuk felsefesi yapmaları gerektiğini ifade eder.⁸⁷ Çünkü uzun yıllar boyunca İslâm hukukuyla muamele gören halk, yönetim şeklinin değişmesiyle birlikte tâbi olacakları hukuk zeminini kaybetmiş durumdadır. Bir yanda Batılı devletlerden alınmış modern hukuk diye tabir edilen yabancı bir hukuk sistemi, diğer yanda ise yüz yıllardır uygulana gelmiş olan bir hukuk sistemi bulunmaktadır.⁸⁸ İşte bu noktadan hareketle devlet nezdinden yapılacak olan hukuksal düzenlemelere karşı çıkmamış, ilim adamlarının bütün mezheplerden yararlanmalarını ve bu suretle halkın ihtiyacı olan hukuk sistemini ortaya koymalarını dile getirmiştir.⁸⁹ Dolayısıyla hukuksal anlamda çalışma yapacak ilim adamlarının hukuk felsefesi yaparak doğrudan Batı hukukunu almak yerine kendi örf ve âdetlerimize özgün hukuk oluşturulabileceklerini ifade etmiştir.⁹⁰

Yazır'a göre müçtehitlerin bir meselede içtihat etmeleri halk nezdinde ihtilafa sebebiyet vermek değildir. Aksine içtihat müessesesi Müslümanların dini yaşamasında kolaylık olarak algılanmalıdır.⁹¹ Ancak burada ilim adamları tercihini şaz olandan yana değil de ittifak yapılan meseleler üzerine yapmalıdır.⁹² Yazır, içtihat meselesini bir başka açıdan ise şu şekilde önemsemektedir: Hakkında içtihat edilmeyen hususlarda Batı'dan kanun almak yerine müçtehitlerin içtihat etmesi daha yerinde olacaktır. Zira kendi öz değerlerimizle istinbat edip sorunu çözmek Batı'dan kanun almaktan daha evla gözükmektedir.⁹³

Yazır, esasında İslâm dünyasının kendi kendine yetebilecek bir potansiyeli olduğunu ve İslâm hukukunun yaşanılan çağda bütün sorunları çözebilecek güçte olduğuna inanmıştır.⁹⁴ Bütün bu duygu ve düşüncelerini II. Meşrutiyet döneminde çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Başta dergi, makale ve gazeteler olmak üzere Batı'dan doğrudan kanun veya kurum almanın doğru olmadığını ifade edip buna karşı çıkmıştır.⁹⁵ Çünkü Batı'nın halkı ve kurumları kendine mahsusken pek tabi olarak İslâm ümmetinin halkı ve kurumları da kendine özgün

⁸⁷ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 10.

⁸⁸ Cin – Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 158.

⁸⁹ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 224.

⁹⁰ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 76.

⁹¹ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 209.

⁹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I*, 595.

⁹³ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 362.

⁹⁴ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 77.

⁹⁵ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 77.

ve mahsustur.⁹⁶ Dolayısıyla Batı'dan ithal edilen kanun ve kurumların ihdasının İslâm ümmetine faydadan çok zarar vereceğini ifade etmiştir.⁹⁷

2.9. Eserleri ve Yazarlığı

Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı, küçüklüğünden itibaren ilimle uğraşarak geçmiş, bu itibarla fikirlerini çeşitli vesilelerle kaleme almıştır. Bunların arasında meşrutiyetin ilk yıllarında yazılarını yayınladığı *Beyânü'l-Hak*, *Sebilürreşâd* ve *Ceride-i İlmiye*, *Tesîsât*, *İkdâm* ve *Tasvîr-i Efkar* gibi dergi ve mecmualar bulunmaktadır.⁹⁸ O, bu dergilerde yaklaşık 70'in üzerinde makale yayınlamıştır.⁹⁹ Yazır, 1934'te çıkarılan soyadı kanununa uygun olarak babasının köyüne nispetle soyadını “Yazır” olarak belirlemiş ancak şöhretini daha çok Elmalılı künyesiyle almıştır.¹⁰⁰ Eserlerini kaleme alırken hocasına saygısını hiçbir zaman eksik etmemiş hatta bunun için karışıklık olmasın diye hocasına “Büyük Hamdi”, kendisine de “Küçük Hamdi” diyerek adeta mahlasını belirlemiştir.¹⁰¹ Ancak bununla beraber Yazır, yazmış olduğu eserlerinde şu ifadeleri de kendisine künye olarak kullanmıştır: Küçük Hamdi, Elmalılı Hamdi, Elmalılı Küçük Hamdi, Dersiâm mülâzımlarından Küçük Hamdi, Beyazıt Dersiâm mülâzımlarından Küçük Hamdi, Bayezid Dersiâmlarından Antalya Mebusu Sâbık Muhammed Hamdi, Mekteb-i Nüvvâb Fıkıh muallimlerinden Elmalılı Küçük Hamdi, Muhammed Hamdi, Medrese-i Süleymaniye ve Medresetü'l-Kudât muallimlerinden Muhammed Hamdi, Darü'l Hikmet-i İslâmiye azasından Muhammed Hamdi, Darü'l Hikmet-i İslâmiye Fıkıh Encümeni azasından Muhammed Hamdi.¹⁰²

Elmalılı Hamdi Yazır'ın mezkûr künyelerini farklı zamanlarda çeşitli dergi ve eserlerinde kullandığını görmekteyiz. Zira hukukçu olması hasebiyle zaman zaman kendisine atfedilen fetva örneklerinin teyidi için bu künyelerin bilinmesinde yarar olacaktır.

⁹⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 418.

⁹⁷ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 29.

⁹⁸ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 246; Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 29.

⁹⁹ Nesimi Yazıcı, “M. Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 27.

¹⁰⁰ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11/57.

¹⁰¹ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 16.

¹⁰² Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 30; Yazıcı, “M. Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı”, 28.

Yazır, eserlerini yazarken siyasi ve idari görevleri esnasında tutuklanması, yaşı ilerlediğinde sağlık sorunlarının başlayıp kalp rahatsızlığı yaşaması ve meşhur Fatih yangınında bazı eserlerinin zarar görmesi onun eserlerini yazarken karşılaştığı sorunlardan bazılarıdır.¹⁰³

Özellikle tez konumuzun önemli bir kısmını teşkil eden “İslam Hukuk Kâmûsu”nun meşhur Fatih yangınında bir kısmının veya tamamının yandığı bilgisi mevcuttur.¹⁰⁴ Ancak bu yangında Yazır’a ait İslâm Hukukuna dair başka eserlerin yanması daha muhtemeldir. Zira eserin tamamı yanmış olsaydı daha sonra yarım kalan eseri tamamlayacak olan Sıtkı Güllü’nin elinde hiçbir müsveddinin olmaması gerekirdi.¹⁰⁵ Netice itibarıyla uzun yıllar ilmi, idari ve siyasi hayatı içerisinde Yazır’ın birçok eser telif ettiği görülmektedir. Eserlerini şöyle sıralayabiliriz.

2.9.1. Hak Dini Kur’an Dili

Elmalılı Hamdi Yazır’ın şöhret bulduğu en önemli eseri onun Kur’an üzerine yapmış olduğu Hak Dini Kur’an Dili adıyla maruf muhteşem tefsiridir.¹⁰⁶ Yazır, bu eserini on iki yıl süre içerisinde ağır hastalıklar geçirmesine rağmen ara vermeden büyük bir iştiaqla hazırlamıştır.¹⁰⁷ O, tefsirinde dönemin siyasi cereyanlarına ve yaşadığı siyasi sıkıntılı süreçlere yer vermemiş büyük bir ilmi titizlikle sadece yazdığı tefsire odaklanmıştır.¹⁰⁸

Yazır’ın yaşadığı dönemde siyasi olaylar kadar dini olaylar da önemlidir. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde TBMM tarafından Kur’an mealinin ve tefsirinin yazılması gündeme gelmiştir.¹⁰⁹ Konunun mecliste tartışılması neticesinde bu vazifenin ehil bir kimseye verilmesi kararlaştırılmış ve bu minvalde çeşitli arayışların içerisine girilmiştir. Kaynakların verdiği bilgiler ışığında farklı isimler üzerinde konuşulsa da dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi ve yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki tarafından tefsir yazma işi Elmalılı

¹⁰³ Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, 15/153-163.

¹⁰⁴ Mardin, *Huzur Dersleri*, 245.

¹⁰⁵ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*, 38.

¹⁰⁶ Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, 15/153-163.

¹⁰⁷ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 13.

¹⁰⁸ Recep Çiğdem, “Elmalılı Hamdi Yazır ve Abdulhamid’in Hal’i”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu* ed. Ahmet Ögke – Rıfat Atay (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 436.

¹⁰⁹ Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, 15/153-163.

Muhammed Hamdi Yazır'a tevdi edilmiştir.¹¹⁰ Yazılacak tefsirde uygulanacak esaslar belli maddeler halinde Yazır'a verilmiş ve bu suretle eserin ortaya çıkması sağlanmıştır.¹¹¹

Kur'an-ı Kerim'in tefsiri ve meâl yazma çalışmaları, M. Akif'in Mısır'da bulunduğu sırada Kur'an meâlini yazıp Elmalılıya göndermesiyle başlamıştır.¹¹² Söz konusu bu çalışma, Akif'in Kur'an meâlini yazıp Yazır'a göndermesi ve Yazır'ın tefsiri oluşturmaya başlaması şeklinde planlanmıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmez. Akif, yazacağı meâl ile Türkçe ibadet yapılacağını duyuması üzerine Kur'an meâlini yazmaktan vazgeçer.¹¹³ Bunun üzerine Akif, yazdığı meâl müsveddelerini imha ettirip aldığı avansıda dönemin hükümetine iade edip Kur'an meâlini yazmayı bırakır.¹¹⁴ Akif'in meâl yazmayı bırakması, Yazır'ın tefsirine ilâve olarak bir de Kur'an'ın meâlini yazmayı üstlenmesi, işini oldukça zorlaştırır.¹¹⁵ Gelişen olaylar neticesince Kur'an'ın hem meâli hem de tefsiri Elmalılı Hamdi Yazır'a tevdi edilmiş olur.¹¹⁶

Yazır'ın tefsirini uzun süre bitirememesindeki sebeplerden biri de hem meâl hem tefsir yazma işinin ona kalmış olmasıdır. Ayrıca bu süre zarfında yaşadığı kalp rahatsızlığı ve geçirdiği kalp krizi neticesinde bir ay hasta yatması da hesaba katılınca tefsirini yazma süresi uzamıştır.¹¹⁷ Nihayet on iki yılını verdiği tefsirini 1938 yılında tamamlamaya muvaffak olur. Tefsir, ilk olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanır.¹¹⁸ İlk baskıları DİB tarafından yapılan tefsirin ikinci baskısı, merhum Elmalılı'nın makaleleri de eklenerek 1960 yılında Elmalılı'nın büyük oğlu Muhtar Yazır tarafından yapılmıştır. Eser sonraki süreçlerde dilinin sadeleştirilmesi sonucunda çeşitli yayınevleri tarafından basılmıştır.¹¹⁹

Yazır'ın mezkûr eseri dönemin ilim adamları tarafından büyük bir övgüye mazhar olmuştur. Hatta bu hususta Hasan Basri Çantay şu ifadeleri kullanır: “*İtiraf etmek lazımdır ki Hak Dini*

¹¹⁰ Bilgin, “Hak Dini Kur'an Dili”, 15/153-163.

¹¹¹ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 19.

¹¹² Bilgin, “Hak Dini Kur'an Dili”, 15/153-163.

¹¹³ M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düздаğ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/432-438.

¹¹⁴ Okay-Düздаğ, “Mehmed Âkif Ersoy”, 28/432-438.

¹¹⁵ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 13.

¹¹⁶ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 13.

¹¹⁷ Bilgin, “Hak Dini Kur'an Dili”, 15/153-163.

¹¹⁸ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 13.

¹¹⁹ Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, 13; Mesut Okumuş, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İlmi Tefsir Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 51, (2015), 81.

Kur'an Dili bu alanda yüksek bir erkân-ı harbiye haritası gibidir. Ondan daha çok dini ilimlerle ilgili olanlar istifade edebilirler.” ¹²⁰

Yazır, özellikle eserin tefsir kısmını dönemin zorlu şartlarına rağmen yoğun bir araştırma sürecinden sonra ortaya çıkartabilmiştir. Yazır'ın hazırlamış olduğu eserin tefsir kısmına yönelik en ufak bir eleştiri bile bulunmazken Kur'an'ın meâline yönelik kullandığı dilin ağır olduğuna dair çeşitli eleştiriler olmuştur. Ancak söz konusu meâldeki bu ağırlık, Yazırın da aynı Akif gibi Kur'an'ın Türkçe ibadet dili olarak kullanılacağı endişesi taşıması sebebiyledir. ¹²¹

Yazır, ilerlemiş yaşına rağmen üstlenmiş olduğu tefsir vazifesini hitama erdirmek için yoğun çaba sarfetmiştir. Eserin bazı kısımlarında tafsilata girmeden görevini yerine getirmeye çalışmasının ardında yatan sebep Yazır'ın son zamanlarında kalp rahatsızlığının başlamış olmasıydı. Zira hem hasatlığın verdiği acı ve ızdırap hem de tefsiri bitirememesi endişesi Yazır'ı hayli zorlamaktaydı. Ziyaretine gelenlerin hüsnü zanları ve dualarıyla ömrü hayatında eserini bitirmeye muvaffak olmuştur. ¹²²

2.9.2. İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf

Yazır'ın farklı dönemlerde ve farklı kurumlarda birçok alanda ders verdiği malumdur. Yazır, Mülkiye mektebinde vakıf bahsine ait haftada bir saat ders vermiştir. ¹²³ Evkâf-ı Hümayun Nâzırlığı/vakıflar bakanlığı görevindeyken Mülkiye mektebinde vermiş olduğu derslerin notlarını bütünleştirip ders kitabı olarak mezkûr eseri meydana getirmiştir. ¹²⁴ Eserin ilk baskısı 1914-1915 yılları arasında İstanbul'da taş baskı olarak neşredilmiştir. ¹²⁵ Mevcut eser daha sonraları Nazif Öztürk tarafından “Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar” ismiyle tekrar basılmıştır. ¹²⁶

¹²⁰ *Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim* çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Milsan Basın, 1986), I, 8.

¹²¹ İsmet Ersöz, “Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 175.

¹²² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 790.

¹²³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 107; Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 18.

¹²⁴ Nazif Öztürk, “M. Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/3 (1991), 208.

¹²⁵ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 4.

¹²⁶ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 32.

2.9.3. Metâlib ve Mezâhib

Metâlib ve Mezâhib, Paul Janet ve Gabriel Sealles'in yazdığı "Historia de la philosophie: les problems et les ecoles" adlı eserin Fransızcadan tercümesidir.¹²⁷ Eserin çevirisi 1923 yılında bitmiş ancak yayınlanması ve diğer eksiliklerinin giderilmesi 1925 yılını bulmuştur.¹²⁸ Eseri asıl meşhur kılan husus, Yazır'ın, eserin ön sözüne yazdığı dibacedir. Zira Yazır, eserin dibacesinde ve eserin içerisinde dipnotlar vermek suretiyle birçok noktada katkıda bulunmuştur. Onun esere karşı yapmış olduğu eleştiri, tenkit ve izahatlar eseri daha okunaklı bir hale getirmiştir.¹²⁹ Bir diğer yandan eserin başında bulunan 40 sayfalık dibace, onun ilmi anlamda derinliğini ve felsefeye ait bilgi birikimini ortaya koyması açısından önemlidir.¹³⁰ Dibacede özetle Müslüman ilim adamlarının Batı'nın felsefesiyle ilgilenmelerinin gerekli olduğunu dillendirmiş ve felsefenin İslâm sayesinde hakkettiği değeri bulacağını ifade etmiştir.¹³¹

2.9.4. Makaleler

Makaleler adlı eser, Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı boyunca yazılarını yayınladığı Beyânü'l-Hak, Sebîlürreşâd, Ceride-i İlmiye, Tesîsât, İkdâm ve Tasvir-i Efkâr gibi dergilerde yazmış olduğu makalelerin derlenmiş halinden oluşmaktadır. Eseri, Cüneyd Köksal ve Murat Kaya "Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler: Din Felsefe Siyaset Hukuk" başlığı altında müstakil olarak bir eserde toplamışlardır. Eserin içerisindeki bazı makalelerin özel olarak ilim adamları tarafından çalışıldığı malumdur. Söz konusu bu eserde Yazır'a ait 27 makale ele alınmıştır.¹³²

Yazır'ın yukarıda zikrettiğimiz eserlerinin haricinde bitirmeye muvaffak olamadığı veya bastırma imkânı bulamadığı başka yazıları da mevcuttur.¹³³ Bunlardan ilki fıkıh usûlüne ait bir eser ve yarım kalan bir divandır. İkincisi ise Süleymaniye medresesinde Fransızcadan tercüme edip öğrencilerine okuttuğu Mantık-ı İstincâî ve İstikrâî adlı eserdir. Üçüncüsü ise,

¹²⁷ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 33.

¹²⁸ Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", 13.

¹²⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Filozof Mufessir, M. Hamdi Yazır", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 136.

¹³⁰ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu*, 33.

¹³¹ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 380.

¹³² Söz konusu makaleler için bk. Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 35, 39, 43, 63, 67, 75, 83, 97, 103, 105, 119, 125, 131, 137, 169, 185, 191, 199, 211, 215, 261, 283, 297, 355, 361, 373, 403.

¹³³ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 21.

dönemin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tefsir yazımı bittikten sonra kendisinden tercüme etmesini istedikleri Hüccetullāhi'l-bâliğa adlı eserin tercümesidir. Ancak Yazır, bu eseri bitirmeye muvaffak olamadan vefat etmiştir.¹³⁴ Söz konusu bu eserlerin yanı sıra, asıl tez konumuzun merkezini teşkil eden ve Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu adıyla maruf bir eser daha Yazır'a nispet edilmektedir.¹³⁵ Tezimizin üçüncü bölümünde bu esere dair tafsilatlı bilgi verilecektir.

¹³⁴ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 21.

¹³⁵ Yazır, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, 21.

3. ALFABETİK İSLÂM HUKUKU VE FIKIH ISTILAHLARI KÂMÛSU ADLI ESERİN İNCELENMESİ

Tezimizin bu bölümünde kâmus geleneği, kavram ve terim hakkında bilgiler verilip literatüre dair örnekler sunulacaktır. Bu bilgi akabinde “Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmûsu” adlı eserin telif süreci, kullanılan dili, metodu, özgünlüğü ve eserde yer verilen kaynakların çeşitliliğine değinilecektir.

3.1. Kâmus Geleneği

İnsanlık tarihinin inanış, davranış ve düşünme biçimleri, her dönemde kendi dönemini yansıtan kelime ve kavramlarla ifade edilmiştir. Dolayısıyla herhangi bir alanda, belirli bir ilim dalının var olması, oluşması, o ilmin literatürünü ortaya koyacak terimlerin ve kavramların belirlenmesiyle meydana gelmektedir.¹³⁶ İnsanlar arasında iletişim kurmak için sözcüklerin önemi hayli büyüktür. Belirli bir alanda özel anlam içeren sözcüklerin sağlıklı bir şekilde karşı tarafa aktarılması terimler sayesinde mümkün olmaktadır. Herhangi bir alanda kullanılan terimlerin tamamının kapsamına terminoloji denmektedir.¹³⁷ Terminolojiyi bilip ona hâkim olmak kadar yerinde kullanmak da önemlidir. Terminolojinin oluşması ilmi anlamda özgünleşmeyi ve gelişmeyi beraberinde getirir.¹³⁸ Zira bağımsız bir ilim dalının varlığı kendini ifade ettiği kavramların zenginliğinde saklıdır. Bir diğer yandan terminolojinin itnama ermesi kurumsallığa da katkı sağlamaktadır. Belirli bir alana mahsus terminolojinin oluşması, diğer bilim dalları arasında kendini ayırt edecek önemli özelliklerden biridir.

İslâm kültür tarihinde kavramların ilk dönemlerden itibaren kullanıldığı, çeşitli risalelerle kaleme alındığı bilinmektedir.¹³⁹ Kavramların iyi bir şekilde bilinmesi, sadece ilgilenilen ilmi bilmekle kalmayıp aynı zamanda doğru düşünmeyi, isabetli sonuçlar çıkarmayı da

¹³⁶ Mehmet Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgati” ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 1312.

¹³⁷ Osman Şahin, “İslam Hukuku Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 13 (2009), 132.

¹³⁸ Şahin, “İslam Hukuku Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür”, 138.

¹³⁹ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 2.

beraberinde getirmektedir.¹⁴⁰ Zira kelime ve kavramlara aşina olup literatüre hâkim olmak, eğitim-öğretim açısından da büyük önem taşımaktadır.¹⁴¹ Her ilim dalının bir terminolojisi, kavram dizesi olduğu gibi İslâm hukukunun da kendine mahsus kavramları vardır. İslâm hukukunun kavramları ilk olarak, hiç şüphesiz vahyin gelmesiyle başlamıştır. Çünkü İslâm hukukun ilk kaynağı Kur'an'dır.¹⁴² Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Kur'an salt bir hukuk kitabı değildir.¹⁴³ Âyetlerin tamamına terim gözüyle bakılması mümkün değildir. Fakat ahkâm âyeti olarak nazil olan âyetlerin veya içerisinden fıkhi bir hükmün çıkacağı âyetlerin fıkıh terimlerine kaynaklık etme yönü bulunmaktadır.¹⁴⁴ Kur'andan sonra dinin en önemli kaynağı olan hadislerin yani Hz. Peygamber'in sözlerinin de terimsel anlamda kaynak değerinin olduğu bilinmelidir. Zira Kur'an'da geçen bazı kelimelerin müfesser halini hadislerde görebilmekteyiz. Bu açıdan bakıldığında hadislerin terimlere kaynaklık etme oranının Kur'an'dan daha fazla olduğu görülecektir.¹⁴⁵

3.2. Kavram

Kavram, bir fikri, bir düşünceyi, sanat veya meslek dalını en iyi şekilde anlatmak için ortaya çıkan temel taşlarıdır. Kavramlara aynı zamanda “terim” ve “mefhum” da denmektedir.¹⁴⁶ Kavramların açık seçik olması, iyi bir şekilde izahının yapılması ilgilenilen ilminden alınacak verimi artırmaktadır. Diğer yandan kavramlar, sözkonusu ilmin bilgisini özet şekilde sunan en önemli araçlardır.¹⁴⁷ Kavramlar, sözlük anlamının ötesinde ilgili konuya ilişkin ihtiva edilen diğer anlamları da kendi bünyesinde barındırmak suretiyle geniş bir yelpaze sunarak okuyucuya zihni meleke kazandırmayı amaçlarlar.¹⁴⁸

İslâm hukukuna dair pratiklerin öğrenilmesi ve yaşamın bir parçası haline gelmesinde kavramların önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Örneğin, “salat/namaz” kavramı ele

¹⁴⁰ Mehmet Ergün, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmacıları Açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmûsu'nun Önemi”, International Siirt Conference On Scientific Research, (Siirt: Siirt Üniversitesi Yayınları, 2021), 439.

¹⁴¹ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 2.

¹⁴² Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 104.

¹⁴³ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 57.

¹⁴⁴ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 52.

¹⁴⁵ Şahin, “İslam Hukuku Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür”, 143.

¹⁴⁶ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 364.

¹⁴⁷ Cemal Ağırman, “İlmi Araştırmalarda Dipnot Gösterimi Üzerine (Ayet-Hadis Örneği)” *Diyanet İlmi Dergi* 1 (2004), 134.

¹⁴⁸ Ergün, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmacıları Açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmûsu'nun Önemi”, 439.

alındığında sadece kılınacak namazı değil, onunla birlikte namazla ilgili alt başlıkların da ele alınması icab etmektedir.¹⁴⁹ Bu durum, kavramların yaşamsal hale gelmesi adına önemlidir.

3.3. Terim

Belirli bir ilmin veya meslek gurubunun bir sözcüğü sözlük manasından alarak başka bir manada kullanmak üzere ittifak etmelerine “terim” denmektedir.¹⁵⁰ Terim sözlüğünün İslâm literatüründe karşılığı “ıstılah”tır. İstılah, sözlük anlamı olarak iyi, faydalı, uygun ve doğru manalarına gelen salah kökünden türemiştir.¹⁵¹ Arapça olarak daha çok mustalah kavramı kullanılırken bu kelimeyi Türkçede ifade eden kelimenin karşılığı “terim” kelimesidir.¹⁵² Terimlerin en önde gelen özelliği, o terimi kullanan ehil kimseler arasında özel bir iletişim dilinin oluşmasına katkı sağlamasıdır.¹⁵³ Zira ilim erbabını avamdan ayıran özelliklerden biri de kullandıkları dildir. Bu sebeple, ıstılahların konuşma dilinde karşılığı olmadığı görülmektedir.¹⁵⁴

3.4. Eserin Telif Süreci

Elmalılı Hamdi Yazır’ın, ilmi ve siyasi hayatımızın önde gelen isimlerinden biri olduğu malumdur. Onun bitirip basılmış eserleri olduğu gibi bitiremeyip basma imkânı bulamadığı eserleride olduğu bilinmektedir.¹⁵⁵ Bu eserlerin arasında zikredilen “*İslâm Hukuk Kâmûsu*” onun bitiremediği eserleri arasında sayılmaktadır.¹⁵⁶ Prens Abbas Halim Paşa, Sultan II. Abdulhamit döneminin sonlarında sarayda Şûrâ-yı Devlet âzası olarak görev yapmış devlet ricalinden biridir.¹⁵⁷ Yazır’ın devlet ricalinden olması nedeniyle tanışıklığı bulunan Prens Abbas Halim Paşa, Yazır’ı İslâm hukukuna dair bir eser yazması hususunda teşvik eder. Yazır, “*İslam Hukuku Kâmûsu*” adlı eserini yazmaya başlar, ancak araya giren diğer

¹⁴⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, nşr. Sıtkı Güllü, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), 4/260-309.

¹⁵⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 214.

¹⁵¹ Halim Öznurhan, “İstılah” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), ek 1/575-576.

¹⁵² Öznurhan, “İstılah”, Ek-1, 575.

¹⁵³ Öznurhan, “İstılah”, Ek-1, 575.

¹⁵⁴ Öznurhan, “İstılah”, Ek-1, 575.

¹⁵⁵ Nazif Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 336.

¹⁵⁶ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*, 37.

¹⁵⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Abbas Halim Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/24.

çalışmaları nedeniyle bitirmeye muvaffak olamaz.¹⁵⁸ Daha sonra yarım kalan bu eser Sıtkı Gülle tarafından yayına hazırlanıp “*Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*” adıyla basılacaktır.

Yazır’ın basılmayan eserleri hakkında tafsilatlı bilgileri Nazif Öztürk’ün yapmış olduğu, Elmalının metrukâtı hakkında ön rapordan öğrenmiş bulunmaktayız.¹⁵⁹ Öztürk, Yazır’ın eserleri üzerinde akademik çalışmalar yaptığı süreçte, eserleri hakkında detaylı bilgi edinmek için Elmalılı’yı ve ailesini araştırmaya başlayarak 1985 yılında merhum Elmalılı Hamdi Yazır’ın oğlu Hamdun Yazır’la tanışır. Yazır’a ait basılmamış eserlerin bir sandıkta muhafaza edildiğini öğrenerek sandıktaki belgeleri incelemek üzere sözleşirler ancak kısa bir süre sonra Yazır’ın oğlu, Hamdun Yazır vefat eder.¹⁶⁰ Bunun üzerine uzun bir süre mezkûr belgeler hakkında herhangi bir gelişme olmaz. 1991 yılına gelindiğinde Öztürk, vefat eden Hamdun Yazır’ın oğlu Hamdi Yazır’la iletişim kurup dedesinden babası Hamdun Yazır’a oradan da torunu Hamdi Yazır’a intikal eden metrukâtı inceleme imkânı bulur.¹⁶¹ 5 saat süren bir inceleme neticesinde metrukâtın ana hatlarıyla dökümü yapılır. Yapılan bu inceleme de Prens Abbas Halim Paşa’nın teşvikiyle hazırlanmaya başlanmış olan “*İslâm Hukuku Kâmûsu*”nun bitirilmemiş müsveddelerine ulaşılır.¹⁶²

Elmalılı Hamdi Yazır’ın hukukçuluğu üzerine çalışmalar yapan Abdullah Çolak, yarım kalan eserin aslını tekrar görmek için metrukâtı incelemek istediğinde kamusa ilişkin metrukâtın “Eser Neşriyat” tarafından alınıp yayına hazırlamak üzere Sıtkı Gülle’ye verildiğini öğrenir.¹⁶³ Söz konusu metrukâttan elde edilerek ortaya çıkan eser, 1997 yılında 5 cilt olarak İstanbul’da basılır.¹⁶⁴

Biz de tezimizi hazırlarken metrukâtın orijinaline ulaşmak için Abdullah Çolak’la iletişim kurduk. Zira kendisi 2009 yılında Sıtkı Gülle’den yarım kalan eserin orijinal nüshasını temin etmişti. Bu hususta Abdullah Çolak’la yapılan telefon görüşmesinde yarım kalan eseri çoğaltmak suretiyle tarafımıza gönderebileceğini ifade etti. Yarım kalan eserin orijinal

¹⁵⁸ Ferhat Koca, “Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu I-V”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), 297.

¹⁵⁹ Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, 337.

¹⁶⁰ Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, 337.

¹⁶¹ Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, 337.

¹⁶² Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, 337.

¹⁶³ Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*, 37.

¹⁶⁴ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*, I-V.

halinin kopyasını aldıktan sonra gördük ki yayına hazırlanan eserle orijinal eser arasında epeyce fark bulunmaktadır. Aradaki farklarla ilgili olarak Abdullah Çolak'ın Sıtkı Gülle ile aralarında geçen mailleşmeyi bu noktada aktarmak yerinde olacaktır:

“Sıtkı bey’e maille “Elmalı merhumun Hukuk Kamusunu onun biyografisinden söz eden hemen herkes tarafından tamamlanmadığı, yarım kalan bir çalışması olduğu ifade edilmektedir. Ancak sizin 5 cilt halinde yayınladığınız *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu* eserini incelediğimde A’dan Z’ye bütün maddelerin mevcut olduğunu gördüm. Elmalı hangi maddeye kadar hazırlayabilmişti” şeklindeki soruma Sıtkı Gülle 27 Ağustos 2007 de şu cevabı vermiştir: “Merhum Yevm-i Nüşur’a kadar maddeleri yazmış, yani yazmak istediğim madde başlıklarının tamamını defterine geçirmiş ve sonlarına doğru da yer yer bazı maddelerde ya bilgi sunmuş ya da bilgi alacağı kaynağı göstermiştir. Biz hazırladığımız çalışmada kendi katkılarımızı “açıklama” başlığı altında ayırmıştık, maalesef yayında bunun çıkarıldığını gördük ki bu da yayıncının bir tağiridir! Aslında eserin ismini de farklı tasarlamıştık. Çalışmada Ali Haydar Efendi’nin Dürer’ül-Hükkam’ının büyük bir kısmı aktarıldığı gibi Haşiyetü’t-Tahavi ve Ömer Nasuhi Bilmen’in Istılahatından da geniş çapta yararlanılmıştır.”¹⁶⁵

Yazır’a ait olduğuyla ilgili ciddi eleştiri ve düşüncelerini belirten bir diğer ilim adamı ise Ferhat Koca’dır. Zira kendisi hazırlamış olduğu makalesinde, eserin hangi kısımlarının kime ait olduğuna dair belirsizliğin Eser Neşriyat tarafından açıklanmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁶

Ferhat Koca’nın diğer eleştirileri ve düşünceleri şu şekildedir:

a-Aynı dönemde kaleme alınmış olan Ömer Nasuhi Bilmen’in *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* adlı eseriyle karşılaştırıldığında Yazır’ın eserinin fıkhi kavramları açıklamaya yönelik sadece bir lügatçe olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

b-Yazır adına hazırlanan eser dört binin üzerinde kelimeye tekabül etmektedir. Ancak hazırlanan eserde bazı kelimelerin Osmanlıca aslından latinize edilip aktarılırken hatalı aktarıldığı ve bu surette müellifin ilk sıralamasının göz ardı edilip bozulduğu görülmüştür.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Çolak, *Elmalı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*, 38.

¹⁶⁶ Koca, “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu I-V”, 297.

¹⁶⁷ Koca, “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu I-V”, 299.

¹⁶⁸ Koca, “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu I-V”, 299.

c-Eser Neşriyat tarafından yayınlanan eserde, yararlanılan kaynakların on sekiz olduğu belirtilmiştir. Ancak eser tetkik edildiğinde yararlanılan kaynakların çok daha fazla olduğu görülecektir.¹⁶⁹

d-Eserde bazı kavramlar açıklanırken küçük bir risale olacak şekilde uzun halde açıklanmıştır. Bu açıklamalar yapılırken ahlakla ilgili olan kavramlarda Türk edebiyatından yararlanılmıştır.¹⁷⁰

e-Eserin mevcut baskısına ve eldeki verilere bakıldığında tanımı yapılan kelimeler arasında büyük farklılıkların olduğu görülmüştür. El yazması nüshada yapılan açıklamaların birkaç satır veya en fazla yarım sayfa olduğu yerde, Eser Neşriyat tarafından hazırlanan eserde bu açıklamalar kimi zaman onlarca sayfaya ulaşmaktadır.¹⁷¹

Netice olarak Ferhat Koca, Yazır adına hazırlanan beş ciltlik eserin ilk bakıldığında büyük bir külliyat olarak gözüktüğü, ancak dikkatli bir inceleme yapıldığında içerisindeki bilgilerin kime ait olduğunun belli olmadığı, dolayısıyla mevcut halinin ilmi çalışmalarda referans olarak kullanılmayacağını ifade etmiştir.¹⁷²

Yazır'ın kendi el yazması nüshası ile daha sonra yayınlanan matbu eser üzerinden kısmi bir karşılaştırma yapan Necmi Atik, 5 cilt olarak hazırlanan eserin Yazır'a ait el yazması nüshanın sadeleştirmesi veya latinize edilmiş hali olmadığını net bir şekilde ifade etmiştir. Diğer yandan Yazır'ın kendine ait nüshada terimlerin 3/1'i kadarına açıklama yaptığını, Sıtkı Güllü'nin ise bu nüshadan bazı maddeleri matbu esere almadığını tesbit etmiştir.¹⁷³ Buraya kadar elde ettiğimiz veriler neticesinde eserin kime ait olduğuna dair ciddi şüphelerin olduğu aşikardır.

¹⁶⁹ Koca, "Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu I-V", 299.

¹⁷⁰ Koca, "Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu I-V", 299.

¹⁷¹ Koca, "Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu I-V", 299.

¹⁷² Koca, "Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu I-V", 299.

¹⁷³ Necmi Atik, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İslâm Hukuku Kâmusu ve Âdem Maddesinin Tahlili", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, (2017), 67.

3.5. Eserin Tanıtımı

Mezkûr eser, “Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmûsu” adıyla 5 cilt olarak Eser Neşriyat tarafından 1997 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır. Eseri yayına hazırlayan Sıtkı Gülle, eseri baskıya hazırlayan Av. Ayhan Yalçın, eserin müellifi ise Elmalılı M. Hamdi Yazır olarak belirtilmiştir. Eserinin bütün hakları Halil Eser’e ait olup bütün bu bilgiler 5 ciltlik matbu eserin kapak yazısında okuyucuya aktarılmıştır.¹⁷⁴

Beş ciltlik matbu eser Av. Ayhan Yalçın’ın takdim yazısıyla başlar ve Yazır’ın hâl tercemesiyle devam eder. Bu kısımda kısaca Yazır’ın hayatı aktarılır ve daha önce yazdığı eserlerle mevcut eserin yazım sebebine değinilir.¹⁷⁵

Birinci cilt, alfabetik olarak A harfi ile F harfi arasındaki kavramları ele alır, ayrıca bibliyografya, Kâmûs’tan örnek sayfaların fotokopisi ve indeksle birlikte 496 sayfa olarak okuyucuya sunulmuştur.¹⁷⁶

İkinci cilt, G harfi ile başlayıp İ harfi ile biter. İkinci cildin sayfa sayısı 576’dır. İkinci cildin sonunda indeks ve Kâmûs’tan örnek sayfaların fotokopisine yer verilmiştir.¹⁷⁷

Üçüncü cilt, K harfi ile başlayıp M harfi ile bitmektedir. Bu ciltte 496 sayfa bulunmaktadır. Bu cildin sonunda indeks ve Kâmûs’tan örnek sayfaların fotokopisi bulunmaktadır.¹⁷⁸

Dördüncü cilt, N harfi ile başlayıp, S harfi ile bitmektedir. 576 sayfa olarak hazırlanan dördüncü cildin sonunda indeks ve Kâmûs’tan örnek sayfalar yer almıştır.¹⁷⁹

Beşinci cilt, Ş harfi ile başlayıp Z harfi ile bitmektedir. Bu cildin sonunda da Kâmûs’tan örnek sayfalara yer verilip indeksle birlikte 552 sayfa olarak okuyucuya sunulmuştur.¹⁸⁰ Söz konusu eser 5 cilt halinde toplam 2696 sayfa olarak hazırlanmış ve okuyucuya sunulmuştur.

¹⁷⁴ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 1/1-7.

¹⁷⁵ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 1/7.

¹⁷⁶ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 1/1-496.

¹⁷⁷ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 2/1-576.

¹⁷⁸ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 3/1-496.

¹⁷⁹ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 4/1-576.

¹⁸⁰ Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmûsu*, 5/1-552.

3.6. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Yazır, Kâmûsu'nu oluştururken zaman zaman bilgi alacağı yerlere atıflar yapmış, küçük notlar düşmüştür. Bu minvalde yapılan araştırmalar neticesinde el yazması nüshanın farklı yerlerinde aşağıda zikredeceğimiz eserlere atıflar vardır. Ancak bu kaynakların kısıtlı olması ve düzensiz biçimde ele alınması bilgilerin -muhtemeldir ki- sonradan tashih etmeyi düşündüğüne işaret etmektedir.

El yazması nüshaya bakıldığında Yazır'ın aşağıda belirtilen eserlere ismen yer verdiği, ancak sayfa numarası veya konu başlığı belirtmediği görülmüştür.

Lisânü'l- Arab: İbn Manzûr (öl. 711/1311)

el-Kâmûsü'l-Muhît: Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415)

el-Okyânûsü'l-Basît: Mütercim Âsım Efendi (öl. 1819)

el-Müfredât: Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği, tam olarak bilinmiyor)

et-Ta'rifât: Seyyid Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413)

Tâcü'l-luğa: el-Cevherî (öl. 400/1009'dan önce, tam olarak bilinmiyor)

Fuşûlü'l-Bedâi': Molla Fenârî (öl. 834/1431)

Ğurerü'l-Ahkâm: Molla Hüsrev (öl. 885/1480)

Reddü'l-Muhtâr: İbn Âbidîn (öl. 1252/1836)

el-Keşşâf: Zemahşerî (öl. 538/1144)

el-Külliyât: el-Kefevî (öl. 1095/1684)

et-Telvîh: Teftâzânî (öl. 792/1390)

et-Tavzîh: Sadrüşşerîa (öl. 747/1346)

Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm: Tehânevî (öl. 1158/1745'ten sonra)

Câmi' u'r-Rumûz: Kuhistânî (öl. 962/1555)

ed-Dürrü'l-Muhtâr: el-Haskefî ed-Dımaşkî (öl. 1088/1677)

ed-Dürrü'l-Müntekâ: el-Haskefî ed-Dımaşkî (öl. 1088/1677)

Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Uşûli'l-Pezdevî: Abdülazîz el-Buhârî (öl. 730/1330)

Mir'ât: Molla Hüsrev (öl. 885/1480)

Minhâc: Kādî Beyzâvî (öl. 685/1286)

Târîhü'l-Kâmil: İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233)

el-Hidâye: Burhâneddin el-Mergînânî (öl. 593/1197)

İrşâdü'l-Akli's-Selîm: Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574)

Şerhu'l-Mevâkıf: Seyyid Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413)

Tılbetü't-Talebe (Talibetü't-talebe) fî'l-İştılâhâtî'l-Fıkhîyye: Nesefî (öl. 537/1142)

el-Mebsût: Serahsî (öl. 483/1090)

Bedâ'î u's-Şanâ'î: Kâsânî (öl. 587/1191)

el-Muvâfaqât: Şâtıbî (öl. 790/1388)

el-İnâye: Ekmeleddin el-Bâbertî (öl. 786/1384)

Tenvîrû'l-Ebşâr: Timurtâşî el-Gazzî (öl. 1006/1598)

Fetħu'l-Kadîr: Şevkânî (öl. 1250/1834)

Fetħu'l-kadîr'in Tekmilesi: Kadızâde (öl. 988/1580)

el-Ahkâmü's-Sultânîyye: Mâverdî (öl. 450/1058)

Es-Sirâciyye: Secâvendî (öl. 596/1200'den sonra)

eṭ-Ṭuruḡu'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye: İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350)

el-Fetâva'l-Hindiyye: İslâm Fıkıh Ansiklopedisi.

Abdülhakîm Siyâlkûtî (öl. 1067/1657)

ez-Zeylaî (öl. 762/1360)

Mecelle.

Yazır'ın el yazması nüshasına bakıldığında terimleri oluştururken bilgi alacağı yerleri kısmen de olsa belirttiği görülecektir. Ancak beş cilt olarak eseri yayına hazırlayan Sıtkı Gülle'nin herhangi bir kaynakça vermediği görülmüştür. Âyet ve hadislerden alıntı yapılacağı zaman âyetlerin sûre isimleri ve âyet numaraları belirtilmiş ancak hadislerle ilgili sadece "Tirmizî, Müslim, Ebû Dâvûd vb." gibi bab başlığı veya rakamsal herhangi bir bilgi vermeden sadece kitap ismi belirterek nakil yapmıştır. Bazen de sadece diyalog halindeki hadislerle yer verilip herhangi bir açıklama yapılmamıştır.¹⁸¹

3.7. Eserin Kaynak Değeri

İlmi çalışmaları diğer yazılı tür eserlerden ayıran en büyük özellik, kaynaklık değeri taşımaları açısından kullandıkları dipnot gösterimi ve verdikleri referanslarıdır. İlmi gelenek

¹⁸¹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*, 5/170, 212, 456.

ve ahlaki bir durum olmasının yanında dipnot göstermedeki amaç, bilginin ilk sahibini belirlemek, bilgiyi daha güvenilir bir hale getirmek, bahsedilen bilgiye dair detay sahibi olmasının önünü açmak ve bilgiyi daha iyi anlaşılır bir hale getirmektir.¹⁸²

Yazır'ın yazmaya başlayıp daha sonra araya meşhur tefsirini hazırlama süreciyle yarıda kaldığı bilinen fıkıh ıstılahlarına dair kâmusu, zaman zaman ilmi çevrelerde kaynak olarak gösterilmiş, ancak yarım kalması ve yayına Sıtkı Gülle tarafından hazırlanması neticesinde kaynak değer taşıması açısından esere şüpheyile yaklaşılmasına sebebiyet vermiştir.

Esasında Yazır'ın yarım kalan kâmusu, 341 sayfadan müteşekkil olup içerisinde toplam 4378 adet terim bulunmaktadır. El yazması nüshalar kontrol edildiğinde belli bir yere kadar açıklamalarının yapıldığı görülecektir. Yazır'ın terimlerin listesini oluşturduktan sonra bazılarını açıkladığı, bazılarına bir iki cümle yazıp geçtiği, bazılarında ise sadece bilgiyi alacağı yeri notlandırma yaptığı görülmüştür.¹⁸³ El yazması nüshanın ilk 200 sayfası ele alındığında 2601 terimin 2573'ünde yapılan açıklamaların bazılarının uzun, bazılarının kısa diye tabir edebileceğimiz, zaman zaman ise bir kelimelik açıklamalar yaparak o şekliyle bıraktığı görülmüştür. El yazması nüshanın 201-341 sayfaları arasında 1777 terim bulunmaktadır. Bu terimlerin 139'unda yine bazıları uzun bazıları kısa olmak üzere açıklamalar yapılmış, geriye kalan 1565 terim hakkında ise herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.¹⁸⁴ El yazması nüshanın başka bir istinsahı olmaması ve tek nüsha olması dolayısıyla son halini veremediği basım sürecine girdiği, bu yüzden de birçok eksikliği barındırdığı görülecektir.

Diğer yandan Yazır, iyi bir mantıkçı olması hasebiyle eserini oluştururken kavramların dizimini güzel bir mantık örgüsü içerisinde ortaya koymuştur.¹⁸⁵ Eserin el yazması nüshasında ansiklopedi değeri taşıyacak hemen hemen bütün maddeleri ihtiva ettiği söylenebilir. Ancak sorun terimleri oluşturmak değil de eseri yayına hazırlayan Sıtkı Gülle'nin terimlere yaptığı fazlalıklarla ilgilidir. Örneğin “Abdest” maddesi Elmalılı Hamdi Yazır'ın el yazması nüshasında dört satır olarak özetlenirken Sıtkı Gülle tarafından

¹⁸² Ağırman, “İlmi Araştırmalarda Dipnot Gösterimi Üzerine (Ayet-Hadis Örneği)”, 134.

¹⁸³ Çolak – Kirenci, “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu Adlı Eserdeki Bilgilerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a Aidiyeti Problemi”, 104.

¹⁸⁴ Abdullah Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Bazı Görüşleri* (Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık, 2012) 43-44.

¹⁸⁵ Ergün, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmacıları Açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu'nun Önemi”, 441.

hazırlanan eserde 15 sayfa olarak okuyucuya aktarılmıştır.¹⁸⁶ Bir başka örnek ise “Teşhîş” kavramı üzerinedir. Elmalılı bu terim üzerine herhangi bir açıklama yapmamasına rağmen Sıtkı Güllü’nin eserinde 6 satırlık bir açıklama mevcuttur.¹⁸⁷ Eserin el yazması nüshayla karşılaştırması yapıp terimler tek tek incelendiğinde durumun daha vahim bir hal aldığı görülecektir. Zira birçok terimin açıklaması el yazması nüshada bulunmamasına rağmen 5 ciltlik eserde geniş geniş açıklamalara yer verilmiş, ancak azda olsa Yazır’ın uzunca zikrettiği hususlar Sıtkı Güllü tarafından ihtisar edilmiştir. Ekleme ve çıkarmaların el yazması nüshanın orjinal formunu bozması nedeniyle matbu eserin kime ait olduğu konusu tartışmalı bir hal almaktan çıkarak net bir şekilde matbu eserin Elmalılı’yla alakası olmadığı görülmüştür.

Eserin akademik anlamda kaynak değeri taşımadığını ve ilmi disiplin açısından atıfta bulunulmasının uygun olmayacağını ifade eden Ferhat Koca, Abdullah Çolak ve Necmi Atik gibi ilim adamlarının aksine Mehmet Ergün, eserin özverili bir şekilde oluşturulduğunu ifade edip kaynak değeri olan akademik bir eser olduğunu öne sürmüştür.¹⁸⁸ Bir diğer yandan eserin muteber kaynaklardan oluşturulduğunu ifade ederek halk için ansiklopedik anlamda müracaat edebileceği bir kaynak olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁹ Ancak bizim kanaatimize göre eserin emek ürünü bir mahsul olmasına karşın bilgilerin kime ait olduğu belirsizliği nedeniyle kaynak değer olarak gösterilmesi uygun değildir.

3.8. Eserin Metodu

Yazır kendine ait “İslâm Hukuk Kâmûsu”nu oluştururken prensip olarak Hanefî mezhebi terimlerine öncelik vermiş zaman zaman cumhur’a ait terimlerden de istifade etmiştir.¹⁹⁰ Terimlerin ıstılahi özelliklerini öncelikle Lisânü’l-Arab, Kâmus, Okyanus ve Müfredat gibi meşhur eserlerden verdikten sonra içeriğine göre fıkıh, kelam, tefsir ve hadis kaynaklarından konuyu genişçe izah etmiştir. Zaman zaman şahsi değerlendirmeler yaptığı görülmüştür.¹⁹¹ Açıklama yaptığı terimle ilgili varsa âyet ve hadislerden özet olarak delil getirmiştir.¹⁹²

¹⁸⁶ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, 1/10-25.

¹⁸⁷ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, 5/ 338.

¹⁸⁸ Ergün, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmacıları Açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu’nun Önemi”, 441.

¹⁸⁹ Ergün, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmacıları Açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu’nun Önemi”, 442.

¹⁹⁰ Halis Demir, “İslam Hukukunda Hudûd ve İstilah Edebiyatı”, *Turkish Studies*, 11/5, (2016), 219.

¹⁹¹ Atik, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın İslâm Hukuku Kâmusu ve Âdem Maddesinin Tahlili”, 68.

¹⁹² Demir, “İslam Hukukunda Hudûd ve İstilah Edebiyatı”, 219.

Yazır'ın takip ettiği bu yönteme karşılık Sıtkı Gülle, belirgin herhangi bir metot takip etmeyip kaynakça zikretmeden terimleri açıklamıştır.¹⁹³

Değerlendirmesini yaptığımız Yazır'a ait el yazması nüsha ile matbu eserin içerisinden iki örnek verilerek terimlerin karşılaştırılması yapılacaktır.

İman: Bu kavram Yazır'ın el yazması nüshasında “*lûgaten tasdikî, şeriatta kalp ile itikat ve lisan ile ikrar*” şeklinde açıklanmıştır. İman kavramına ilişik olarak Yazır el yazması nüshada İman-ı Ye's için ise şu ifadeler yer verir. “*Delaili mevtin zuhuriyle hayattan ye's anındaki iman. İman-ı ye's makbul değildir, fakat tevbe-i ye's makbûldür.*” El yazması nüshayı yayına hazırlayan Sıtkı Gülle ise iman kavramının önce lûgat manasını vermektedir.¹⁹⁴ Lûgatte kalben tasdik etmek; şeriatta ise kalp ile itikat ve lisan ile ikrar demektir. İman kelimesinin emân vermek, emin kılmak, emin olmak manalarına geldiğini ifade eder.¹⁹⁵ Buraya kadar verilen bilgiler benzerlik göstermektedir. Ancak bu giriş bilgilerinden sonra Sıtkı Gülle imanda tasdik merhalelerine geçip üç mertebesi olduğunu ifade ederek ilavelere başlar.

Birincisi kalben tasdiktir. Bir kimse herhangi bir hükmü veya kelamı yalnızca kalbinde itiraf etse ve kendi kendine bunu ifade etse onun doğruluğuna kalben inanmış olur. İkincisi ise lisanen tasdiktir. Bu husus ise kendinden başkasına iletmek ve duyabileceği şekilde beyanda bulunmaktır. Lisani takrirden iki önemli mesele vardır. Lisani takrir ya hakikidir ya da zahiridir. Hakikide ikrar kalp ile aynı minvaldedir. Zahir de ise kalp ile ikrar farklı olmaktadır. Üçüncü tasdik çeşidi ise fiili tasdiktir. Verilen sözün eyleme geçilmiş ve fiili olarak icra halini yansıtır.¹⁹⁶

Eserde yine Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) iman ile ilgili açıklamalarına yer verilmiştir. Ebû Hanîfe, imanın dil ile ikrar kalp ile tasdik etmek olduğunu, imanın yalnızca ikrar ile olmadığını ifade eder. Şayet bu şekilde iman geçerli olsaydı münafıkların mümin olması gerektiğini örnek olarak verir. Ebû Hanîfe'nin ifade ettiği bir diğer husus ise, imanın amelden ayrı olma meselesidir. ¹⁹⁷ Eserin ilerleyen sayfalarında bu mesele “İslâm, yalnız iman meselesi değildir” başlığı altında tekrar irdelenmiş, iman ve amellerin bir olması gerektiği

¹⁹³ Atik, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İslâm Hukuku Kâmûsu ve Âdem Maddesinin Tahlili”, 68.

¹⁹⁴ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, 2/505.

¹⁹⁵ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, 2/505.

¹⁹⁶ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, 2/506.

¹⁹⁷ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istilâhları Kâmusu*, 2/507.

hususlu ele alınmıştır. Ameli tatbikatın bir kenara bırakılıp sadece imanla yetinmenin tehlikeli olduğunu, Müslümanların amel ettiği için mümin olmadığı aksine iman ettikleri için amel ettiklerini ifade eder.¹⁹⁸

İman maddesinden sonra iman-i ye's kavramına geçilir. Bu madde de ölüm belirtilerinin belirginleşmesinden sonra hayattan ümidi kalmayan kimsenin imanının makbul olmayacağını ifade eder. Ancak ye's halindeki tövbenin iman ile aynı olmadığını, günahkâr bir müminin bu durumda tövbesinin kabul olabileceğini belirtmiştir.¹⁹⁹

Küfür: Bu kavram Yazır'ın el yazması nüshasında sadece "Kâfir" olarak geçmektedir ve Yazır tarafından herhangi bir açıklaması yapılmamıştır. Ancak Sıtkı Gölle, matbu eserin üçüncü cildinde "küfir" ve "kâfir" maddelerine ayrı ayrı yer vermiştir. Küfr maddesinin açıklamasında setr etme ve ihfa manası olduğuna değinilmiştir.²⁰⁰ İstilah olarak Allah'ın varlığını veya birliğini yahut peygamberlerin herhangi birisini inkâr etmek olarak açıklanmıştır.²⁰¹ Kâfir maddesinin açıklamasına gelindiğinde ise daha tafsilatlı bilgiler verildiğini görmekteyiz.

Lügatte kâfir, küfreden kişi demektir. Nimeti örtmek gizlemek anlamında küfran kelimesi de kullanılır. Ziraatla uğraşanların ettikleri tohumu toprağın örtmesi ve gecenin karanlığıyla dünyanın üzerini örtmesine de kâfir denir.²⁰²

İstılahta ise küfür imanın mukabilidir. İmansızlık demektir. Küfür inkâr, yalanlama ve imanın terkinin tasdik etmekle olur. İnanmayla alakalı olarak tekzipte üç türdür. Kalbi tekzip, kavli tekzip ve fiili tekzip.²⁰³

Eserde bu tanımlamalar yapıldıktan sonra kâfir maddesi altında alt başlıklar açılmak suretiyle konuyla ilintili farklı noktalara değinilmiştir. Kısaca bu alt başlıklara yer verilecektir.

¹⁹⁸ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*, 2/507.

¹⁹⁹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*, 2/508.

²⁰⁰ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*, 3/342.

²⁰¹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*, 3/342.

²⁰² Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*, 3/63.

²⁰³ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilâhları Kâmusu*, 3/63.

a-Mukaddes mefhumları hafife almak küfürdür: İman edilmesi gereken mukaddes şeyleri fiilen küçük görmek, dalga geçmek ve hafife almanın küfür olduğuna şüphe yoktur.²⁰⁴

b-İbadet yapmamanın iman noktasından istismarı: Bu hususta kişinin bir ameli yapıp yapmama durumu iki açıdan değerlendirilmektedir. Biri, amelin zaman zaman terki, diğeri ise amelin tamamen terk edilmesidir. Bu hususu örneklendirecek olursak namaz ibadetini ara sıra terk edenle namaz kılmamayı tümüyle alışkanlık haline getiren kimse arasında büyük bir farkın olduğu görülecektir. Namaz ibadetini Allah'ın bir emri olduğunu kabul eden, inanan bir kimsenin insanlık hali olarak zaman zaman tembelliği sebebiyle namaz ibadetini terk etmesi küfür olmayabilir. Ancak namaz ibadetini tümüyle terk eden, terk etmeyi alışkanlık haline getiren, ömrü boyunca namaz kılmaya en ufak bir teşebbüste bulunmayan kimselerin ehl-i kible olduklarına, Allah'a ve Resulüne, kitaba ve ahirete inandıklarına nasıl hükmedilebilir.²⁰⁵

c-Küfre muhabbet imanı yok eder: Eserde bu madde başlığı altında Mücâdele Sûresi'nin 22. âyetine yer verilmiştir. Allah ve Resulüne karşı muhalefet etmenin Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyle taban tabana zıt olduğu ifade edilmektedir. Zira küfre muhabbet beslemek iman ile bir arada bulunması mümkün olmayan şeylerdir.²⁰⁶

d-Küfre rıza, küfürdür: Bu madde başlığı altında Nisâ Sûresinin 140. âyetine yer verilmiştir. Bu âyeti kerime gereğince Allah'ın âyetleriyle dalga geçilecek yerlerde mümin kimselerin bulunmaması gerektiği ifade edilip küfre rıza gösterilmesi durumunda bu fiiliyatın da küfür olacağı ifade edilmiştir.²⁰⁷

e-Kâfir ve günahkarlara itaat edilmez: Bu başlık altında İnsan Sûresi'nin 24. âyetine yer verilmiştir ancak herhangi bir izah yapılmamıştır.²⁰⁸

f-Kâfiri dost edinmek münafıklıktır: bu başlık altında üç âyete yer verilmiş olup herhangi bir izah yapılmamıştır.²⁰⁹

²⁰⁴ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, 3/64.

²⁰⁵ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, 3/64.

²⁰⁶ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, 3/65.

²⁰⁷ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, 3/65.

²⁰⁸ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, 3/65.

²⁰⁹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*, 3/66.

g-Kâfirlerin kısımları: 1.Allah ve Peygamberi tanımayıp hiçbirine inanmayanlar. 2. Allah’a inanıp Peygambere inanmayanlar yani ikisi arasını ayıranlar. 3. Peygamberlerin bazısına inanıp bazısına inanmayan yani ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar. Nisâ sûresinin 150. âyeti bu gruplar için delil getirmektedir.²¹⁰

h-Hakkı yalanlamaya kalkışan kâfirlerin görecekları azap sahneleri: Mürselât Sûresi 28-33 ve Müzzemmil Sûresi 11 ve 12. âyetleri örnek olarak verilmiştir. Bu âyetleri örnek olarak zikrettikten sonra konuyla ilgili er-Râzi’nin (öl. 606/1210) âyetler üzerinde yapmış olduğu tefsirlere değinilmektedir.²¹¹

Örnek olarak zikrettiğimiz iki terimden “İman” terimi ile ilgili olarak Yazır’ın kısıtlı bir bilgi sunduğu buna mukabil Sıtkı Gülle’nin uzun uzadıya iman terimini izah ettiğı görülecektir. Diğer örneğimizde ki “Kafir” terimine ise Yazır’ın hiç bir açıklama yapmamasına karşın Sıtkı Gülle, küfür ve kafir olarak iki terim üzerinden tafsilatlı bilgiler sunduğu görülecektir.

3.8.1. El Yazması Nüshadaki Kavramların Değerlendirilmesi

Bu başlık altında örnek olarak “Elif” harfinin incelemesine yer verilecektir. Elif harfi ile başlayan terimlerin sayısı 610 adettir. Mükerrerleri düştükten sonra Elif harfi ile başlayan 586 terim bulunmaktadır. Bu terimlerin 28 tanesinin tekrarı bulunmakta olup 6 tanesinin 3 sefer, 22 tanesinin 2 sefer tekrarı yapılmıştır. Elif harfinde geçen terimlerin içerisinde açıklaması tek cümle veya birkaç kısa cümle olacak şekilde kısa tutulan 194 terim bulunmaktadır. Bununla beraber 15 tane terimle ilgili herhangi bir açıklama verilmemiştir. Son olarak 5 tane terimin açıklamasının el yazması nüshada üzeri çizilmiş vaziyette bırakıldığı görülmüştür.

Diğer yandan “Elif” harfi içerisinde bulunan ve el yazması nüshada “Ehl” ile başlayan 18 adet madde tespit edilmiştir. El yazması nüsha ile matbu eser karşılaştırıldığında, el yazması nüshada bulunan maddelerin biri hariç diğerlerinin yer aldığı ancak el yazması nüshaya 5 tane daha madde ilâve edilerek toplam 24 madde olarak basımı yapıldığı görülmüştür. El yazması nüshada “Ehl” ile başlayan terimler şu şekildedir:

²¹⁰ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, 3/66.

²¹¹ Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, 3/67.

Ehl-i Ehvâ, Ehl-i Beyt, Ehl-i Teberru‘, Ehl-i Tenzil, Ehl-i Cedel, Ehl-i Hıbre, Ehl-i Hıttâ, Ehl-i Da‘ve, Ehl-i Divan, Ehl-i Zimme, Ehl-i Şehade, Ehl-i Tard, Ehl-i Fıkh, Ehl-i Karabet, Ehl-i Kible, Ehl-i Meder, Ehl-i Veber, Ehl-i Vakf.

Matbu esere ilâve olarak eklenen maddeler şu şekildedir:

Ehl-i Adl, Ehl-i Bağy, Ehl-i Emânet, Ehl-i Ukûbet, Ehl-i Vukûf.²¹²

El yazması nüshada bulunup matbu eserde olmayan madde şu şekildedir:

Ehl-i Şehâdet.

3.9. Eserin Literatür İçindeki Benzeri Türkçe-Arapça Sözlük Örnekleri

Ebû Bekir el-Bağdâdî (İbn Ebi’d-Dünyâ), (öl. 281/894), *Risaleleri*.²¹³

Necmeddin en-Nesefî (öl. 537/1142) *Tilbetü’l-talebe fi’l-ıstılâhâtı’l-fıkhiyye*.²¹⁴

el-Mutarrizî el-Hârizmî (öl. 610/1213), *el-Muğrib fi tertîbi’l-Mu’rib*.²¹⁵

es-Sa‘lebî (öl. 631/1233), *el-Mübîn fi me‘ânî elfâzi’l-hükemâ’ ve’l-mütekellimîn*.²¹⁶

el-Cürcânî (öl. 816/1413), *et-Ta’rîfât*.²¹⁷

el-Kefevî (öl. 1095/1684), *el-Külliyât*.²¹⁸

Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*.²¹⁹

²¹² Yazır, *Alfâbetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kâmusu*, 1/396-399.

²¹³ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²¹⁴ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²¹⁵ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²¹⁶ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²¹⁷ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²¹⁸ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²¹⁹ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*.²²⁰

İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*.²²¹

Abdullah Kahraman, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*.²²²

Komisyon, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.²²³

Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî*.²²⁴

Heyet, *El-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*.²²⁵

3.10. Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu Adlı Eserin El Yazması Nüshasına Göre Terimlerinin Transkripsiyonu

Elmalılı Hamdi Yazır'a ait el yazması nüsha incelenirken bazı tasnif kriterlerinin belirlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Zira el yazması nüsha incelenirken bazı terimlerin açıklamaları uzun ve tafsilatlı, bazıları kısa, bazıları ise bir iki cümleyi geçmeyecek şekilde verilmiştir. Özellikle el yazması nüshanın sonlarına doğru herhangi bir açıklama yapılmadan direkt terimlerin yazılıp bırakıldığı görülmüştür. Bazı terimlerin ise birden fazla yazıldığı, bazı terimlerin üzerinin çizildiği bazen de verilen bilgilerin üzerinin çizildiği görülmüştür. Bu sebeple bizde bu bölümü oluştururken beş alt başlık altında terimlerin tasnifini planladık.

a-Uzun açıklaması yapılan terimler: Yazır el yazması nüshasında bazı terimlere uzun açıklamalar yapmıştır. Uzun açıklamadan kastımızın ilgili terimin manasının anlaşılabilceği bilgilerin bulunması kastedilmektedir.

²²⁰ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²²¹ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²²² Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²²³ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²²⁴ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

²²⁵ Ergün, “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”, 1312.

b-Kısa açıklaması yapılanlar terimler: Yazır el yazması nüshasında bazı terimlere bir yada iki cümlelik açıklamalar yapmıştır. Bu tür terimlerde tam bir açıklama olmayıp alıntı yapılacağı yerlerin not edildiği görülmüştür.

c-Açıklaması yapılmayan terimler: Yazır el yazması nüshasının bir kısmında terimlere dair herhangi bir açıklama yapmamış, sadece ilgili terime yer vermiştir.

d-Mükerreri bulunan terimler: El yazması nüsha incelenirken bazı terimlerin birden fazla yazıldığı tespit edilmiştir.

e-Terimin veya bilgisinin üzeri çizili olan terimler: El yazması nüsha incelenirken zaman zaman bilgilerin veya terimin üzerinin çizili olduğu görülmüştür.

Genel anlamda el yazması nüshanın içerisinde bulunan terimlerin bu beşli tasnife göre sıralandığını ifade edebiliriz.

a-Eserin el yazması nüshasında “Elif” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Âba, Âbar, Âbdest, Âsim, Âcir, Âcil, Âdab, Âdem, Âdemi, Âfaki, Âfyon, Âkçe, Âmme, Âyet, Âyise, Eimme, Eb, Ebeveyn, İbate, İbane, İbañiyye, İbahi, Âbık, İbtizal, Ebhur, Ebed, İbra, İbra-i ħas, İbra-i amm, İbriĸ meselesi, İbza‘, İbn-i sebil, İttihad, İttişal-i tebri‘, İttişal’i mülazika, İttifaĸ İtyan, Esam, İşbat, İşbat-ı hükm, İşbat-ı yed, İşhan, İşm, İcâbet, İcaze, İcazet, İctima‘, İctima‘-i ceraim, İctima‘-i dıddeyn, İctima‘-i neĸisayn, İctihad, İcma‘, İcma‘-ı rabia, İcma‘-ı istidlal, İcma‘-ı kesir, İcma‘-ı sukût, İcma‘-ı şeyĸayn, İcma‘-ı saĸabe, İcma‘-ı zaruri, İcma‘-ı zanni, İcma‘-ı ĸarime, İcma‘-ı fi‘li, İcma‘-ı ĸavli, İcma‘-ı külli, İcma‘-ı mürekkebi, İcma‘-ı yakıni, İcma‘, Ecnebi, Ecnebiyye, İchaz, İĸale, İĸbal, İĸticam, İĸtisab, İĸtimal, İĸtimal-i tekrar, İĸtimal-i aded, İĸtiyat, İĸtiyal, İĸdaş, İĸdad, İĸraz, İĸram, İĸsan, İĸsas, İĸsar, İĸşan, İĸşar, İĸĸaĸ, İĸkam-ı Arazi, İĸkam-ı evĸaf, İĸlal, İĸya-i mevat, İĸale, İĸbar, İĸtibar, İĸtişar, İĸtilas, İĸtilat, İĸtilaf, İĸtilaf-ı dar, İĸtilaf-ı din, İĸtiyar, İĸfa‘, Eda‘, Edam, Edeb, Edebü’l-kağı, Edebü’l-müfti, İddihan, İdrac, Ezan, İzan, İrade, Eramil, Arağı, Erbab, İrbe, İrtisas, İrtica‘, İrtidad, İrtifaĸ, İrtişa‘, İrtifa‘, İrtifa‘-i nakisayn, Erş, İrşad, Arđ, İrda‘, Arđ-ı muhterike, İrfaĸ, Esbab, Esbaĸ, Üsbu‘, İstibdal, İstibra‘, İstibĸa, İstişa‘, İstişa‘, İsticrar, İstihada, İsticabe, İstihdad, İstihsan, İstihĸaĸ, İstihkar, İstidrac, İstida‘, İstidlal, İstirĸan, İstis‘a‘, İstişare, İstişhad, İstişna‘, İstiña‘, İstiñrak, İstiñhar, İstiñhar, İstiğrak, İstifağa-

i haber, İstifta', İstiḳbal-i kible, İstikra, İstilam, İstimta', İstimdad-ı İlm, İstinad, İstinbaḍ, İstinşar, İstinca, İstinşak, İstinkah, İstihlak, İsticar, İstizan, İstikaf, İsti'ab, İstila, İstimar, İsrar, İsfar, Iskat, Iskat-ı Maverā, İsm, İsm-i cins, İsm-i alem, Esmā', İşare, İşaret, Eşbeh, İşba', İştirak-ı manevî, İşhaz, İşhad, Eşhūr'ül-hurum, Aşhab-ı hadis, Aşhab-ı red, Aşhab-ı tard, Aşhab-ı feraid, Aşhab-ı mezheb, Aşhab-ı meani, İştıyad, Aşl, Aşl-ı kıyas, Aşl-ı meyyit, Aşl, Uşul, Uşul'ü şer'i, Uşul'u arz, Uşul'ü fikh, İḍafi, Udḥıyye, İḍṭıba', İḍṭırar, İṭa'at, İṭbak, İşrad, İṭ'am, İṭla, İṭlak, İṭlakat, İa'de, İ'tak, İ'tibar-ı şari', İ'tibari, İ'ticar, İ'tikaf, İ'tidam, İ'tidam-ı rıza, Azar, Âzâ, E'lâ, E'lam, İ'lan, İ'lan-ı Harb, E'van-ı zulme, E'yan, İğma, İfade, İfaza, İftâ, İfrad, İfraz, İfsad, İftidaḍ, İfdad, İfda, İf'al, İflas, İkale, İkame, İktişar, İkrar, Ekṛab, Akṛaba', İkṭa', İk'a', Ekall-u mâkîle, Ekade, İkşal, Ekl, Ekliyye, İltizam, İltizâmat, Eyyâm, İlhad, İlzamî, Elfaz-ı umum, İlah, Ümm, Emare, İmâre, İmam, İmamet, İmamet-i suğra, İmamet-i kübra, Eman, Emanet, Ümmet, İmtihan, İmdad, Emr, Emir bi'l-ma'rûf, Emr-i tedvini, Emr-i teabbudi, Emr-i teklifi, Emr-i tekvini, Emr-i sultani, Emr-i kaḍı, Emr-i muṭlak, İmsak, İmsak bi ma'ruf, İmsak zırrar, İkḍa', İmla', İmlak, Emval-i beyt-ü'l mâl, İntiza', İntişar, İntizâm, İntifa', İntikâl, İnḥılal, İnḥıram, İndira', İnzal, Enzal, İnsa', İnşa', İn'ıkas, İnfaḳ, İnfişal, İnfişal-ı haḳıḳi, İnḳıraz-ı 'asr, İnḳıda', İnḳıda'-ı baḍın, İnḳıda'-ı işmet, İnḳıda'-ı vakf, İnḳılab, İnḳılab-ı haḳıḳat, İnḳâr, Evceh, Evdac, Evḳaf, Ülü'l-emr, Evliyâ, Evvelî, Evveliyyat, İhlal, Ehl, Ehl-i ehvâ, Ehli beyt, Ehl-i teberra', Ehl-i tenzil, Ehl-i cedel, Ehl-i hıbre, Ehl-i ḥıṭṭa, Ehl-i da've, Ehl-i divan, Ehl-i zimme, Ehl-i şehade, Ehl-i tard, Ehl-i fikh, Ehl-i karabet, Ehl-i kible, Ehl-i vakf, Ehliyet, Ehliyet-i icma', Ehliyet-i eda', Ehliyet-i beşer, Ehliyet-i ḳaşıra, Ehliyet-i ḳaza, Ehliyet-i kâmile, Ehliyet-i vücub, İyas, Eyyam-ı biḍ, Eyyamî, Eytam, İsar, İda', İşa', İlâ, İlâc, Eyyim, İman-ı ye's, İyas-ı rüşd, İham-ı aks.

b-Eserin el yazması nüshasında “Elif” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

İbâne, İbâte, İbtidai, İbtida-i akd, İbtida-i hüküm, İbṭal, Ebeviyyât, İttihab, İttiham, İttihad-i şafḳa, İsmâr, İcare, İcarateyn, İcare-i batîle, İcare-i saḥiḥa, İcare-i ṭavile, İcare-i ṭa'at, İcare-i faside, İcare-i me'asi, İcare-i maşıṭa, İcare-i müzafe, İcare-i mu'alliga, İcare-i mülahi, İcare-i müneccize, İcare-i mün'akide, İcare-i mevḳufe, İctima'-i vesaya, Âcir, İcra, Ücret, Ecr-i misl, Ecr-i müsemma, Ecir, Ecir-i haş, Ecir-i a'm, Ecir-i müşterek, Ecir-i vahde, İcza', Ecza-i ḡayr-i me'küle, İcma' ruḥsa, İcma-i a'm, İḥtibal, İḥtiba, İḥbas, İḥtibal, İḥticac, İḥticac bila delil, İḥtilam, İḥtiḳan, İḥcac, İḥkam, Eḥkam, İḥkam-ı mescid, İhlil, Eḥbar, İḥtila', İḥtilaf-ı şehadet, Edeb-i müfti, İrak'a-i dem, İrcā', İrsal, Erş-i ḳazai, İrşad, Erkan, İrmale, İzar, İzale-i yed, İstical, İstişmar, İstitabe, İsticmar, İstihlaf, İstidane, İstidbar, İstirkak, İstisḳa', İstişra',

İstişhab, İstiṭabe, İsti‘at, İsti‘cal, İsti‘are, İstiğlal, İstiḳa’, İstikraḍ, İstiḳṣa, İstikab, İstilḥaḳ, İstilḡam, İstimṣal, İstinabe, İstinşar, İstihlal, İstiyak, İstiyam, İstifâ, İstilam, İstim‘an, İsra, Es‘ar, İs‘ar, İṣḳat-ı cenin, Esir, İştirak, İştirak-ı cürm, İştimal, İṣra‘-ı cenah, Eşribe, Eşhür’u hac, Aşhab, Eşıl, İdafet, İ‘tidad, İ‘timar, İ‘tiyad, İ‘tiyad, İ‘fa-i lıhye, İ‘are, İğtiyab, İğra, İftitaḥ, İftar, İfṣa, İḳra’, Ekra’, İḳraz, Ekfa’, Ekari’, İlti‘an, İltikad, İlka-i cenîn, İlliyyet, Ümmü’l-kurâ, Ümmü’l-kitab, Emr-i muvaḳḳat, İmlah, Ümmüveled, Emval, Emval-i baṭıne, Emval-i zahira, İmhar, Ümmi, Ümmiyyat, Emîn, İnbirâm, İntibaz, İntişar, Ehl-i meder, Ehl-i veber, İnzicar, İnşat, İnḳıda‘-ı ḡahir, İnṣiṣaḥ, İnḳıda’, Evlad, Evlad-ı ümm, İcab, İcâr, İḳaf, İmân, Eyman.

c-Eserin el yazması nüshasında “Elif” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Âl, Aḥsen, İhtilaf-ı kelime, İḥnağ, Arḍ-ı mekke, İst‘imal, İştidad, Eşah, İ‘tikad, İfae, İkrâh, İnḳıda‘-ı nukud, İnḡirad-ı cürm, İnnîn, Oruç.

d-Eserin el yazması nüshasında “Elif” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

İbaḥa, İttişal, İsbat, İhtikar, İhtişar, İrsal, İstisḳa’, İstişhad, İstihlal, İstifa, İslâm, İştirak, Aşhab, İdafet, İ‘tibar, İ‘tidad, İḡtırar, İḳamet, İḳtıza, İkrâh, İlka-i cenîn, İntikâl, İntikâl, İcab, İcâr, İḳa’ İmân.

e-Eserin el yazması nüshasında “Elif” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

İbtizal, İbriḳ Meselesi, İbra-i Ḥas, Esam, İcâre.

a-Eserin el yazması nüshasında “Be” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Bâin, Ba‘is, Bağy, Bâliğ, Bedâhet, Bedi‘a, Bedel, Beden, Bedene, Bedîhi, Berâet, Berâet-i aslî, Berâet-i ḡimme, Berâet-i rahm, Berâet-i ârida, Beraş, Burhân, Burhân-ı innî, Burhân-ı limmî, Baṭn, Baṭn-ı urane, Baṭn-ı muḥassar, Biḍa‘, Beḳa-i muḳadder, Bilâ Şart, Belağ, Belağat, Buluğ, Belva, Bina, Bina-i islâm, Binaî.

b-Eserin el yazması nüshasında “Be” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bai‘, Baîh, Baba, Bâr, Bâri, Bâriy, Bazîk, Bi‘r, Bi‘r-i adn, Bi‘r-i nâsîh, Bahr, Bedâ, Bid‘î, Bezl, Büdn, Berr, Birr, Burka‘, Berhene, Besmele, Bi‘r, Ba‘d, Ba‘l, Bu‘ule, Bûgat, Bağy, Bağy, Bîkr, Bekke, Benat-ı sulb, Benat-ı ibn, Bint, Bint-i lebun, Bint-i mehad, Benîn-Benûn, Benî âdem, Benü‘l-ahyaf, Benü‘l-a‘yan, Benü‘l-âllat, Beyanat-ı hamse, Beyan-ı ebdl, Beyan-ı tağyir, Beyan-ı tefsir, Beyan-ı takrir, Beyan-ı haķaik, Beyan-ı hikme, Beyan-ı ıdarure, Beyt, Beyt-i atîk, Bey‘, Biy‘, Bi‘a, Biat, Bey‘-ı isticrar, Bey‘-i istiğlal, Bey-i el-Emanet, Bey‘-i badî, Bey‘-i badıl, Bey‘-i telcie, Bey‘-i delâl, Bey‘-i şahîh, Bey‘-i ı‘ne, Bey‘-i ğayri Münakide, Bey‘-i fasid, Bey‘-i fuğuli, Bey‘-i lazım, Bey‘-i müsaveme, Bey‘-i müğayaza, Bey‘-i mükreh, Bey‘-i mekruh, Bey‘-i mevguf, Bey‘-i vefa, Beyyin, Beyyine-i tahririyye, Beyyine-i şahsiyye, Beynunet, Beynunet-i hafife, Beynunet-i ğalıza.

c-Eserin el yazması nüshasında “Be” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Papuç, Beytü‘l-emval.

d-Eserin el yazması nüshasında “Be” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Beyân, Beyyine.

e-Eserin el yazması nüshasında “Be” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Pe” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Para.

b-Eserin el yazması nüshasında “Pe” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Puset, Poliçe, Polis, Pir-i fani, Pîran, Pis, Pislik.

c-Eserin el yazması nüshasında “Pe” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Pay.

d-Eserin el yazması nüshasında “Pe” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Pir.

e-Eserin el yazması nüshasında “Pe” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Te” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Tesir, Tehir, Tesis, Tevil, Tebayün, Tebzir, Ticaret, Tecrübe, Tecris, Tecrim, Teczie-i ikrar, Tahmil, Tecmir, Tecvid, Techiz, Techiz ve Tekfin, Tahrir-i murad, Tahrif, Tahakkuk, Tahkik, Tahakküm, Tahlik, Tahlil, Tahammül, Tahammül-ü şehade, Tahmil-i nisbe, Tahiyye, Teharuc, Tehalüf, Tahrir, Tahrir-i menat, Tahsis, Tahsis-i illet, Tahliye, Tahliye-i sebil, Tahyir, Tedahul, Tedbir, Tedbic, Tedlis, Tezkir, Tezkiye, Terahi, Terazı, Teravih, Tertib, Tertib, Tertil, Tercih, Terci‘, Terk, Terike, Tezkiye, Tesbih, Teslim, Teşhis, Teşrik, Teşehhi, Teşhir, Teşmit, Tesadık, Tashih, Tasarruf, Tasarrufat-ı şerıyye, Tasvir, Tazammun, Tatlık, Ta‘avvu‘, Ta‘yib, Tearuz, Tearuz-u işbah, Tearuf, Teraru-u teamül, Tearuf-u tefasim, Teamül, Teabbud, Te‘diye, Ta‘dil, Ta‘dil-i erkân, Ta‘rif, Ta‘zir, Tassub, Ta‘vil, Te‘ayyün, Tegabün, Tagrib, Tefrîk-ı safka, Tekaddüm-ü fer‘, Takrib, Takrir, Taksim, Takşir, Taklid, Tekavvüm, Takyid, Takyidat, Teklif, Telazüm-ü şart, Tela‘un, Tilavet, Telbiye, Telka, Telka-i celb, Telkîn, Telkîn vermek, Temasil, Temayüz, Temettü‘, Temessük, Temkin, Temkin-i istifa, Temime, Temyiz, Tenzil, Tenşîş, Tenşîş-i hace, Tenşîş-i ille, Tegayyüm, Tenfiz, Tenfiz-i ka‘dai, Tenfil, Tenkîh-i menat, Teveüüm, Teviyye, Tevbe-i naşuh, Tevbe-i yeis, Tevsikat, Teveccüh, Teveccüh-ü husumet, Teveccüh-ü hitab, Tевcih-i kelim, Tevķif, Tevķi‘, Tevekkül, Tevkil, Tevelleyte, Tehatür, Teheccüd, Tehdid, Tehevvül, Teyemmüm, Teyemmün.

b-Eserin el yazması nüshasında “Te” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Tabî, Tarih, Talî, Tebîd, Tedib, Teminat, Tevil-i aqd, Tebadül, Teberra, Teberru‘, Teberri, Tebi‘, Tebia, Tebyin, Tebyit, Tertib, Tüccar, Ticari, Tecanüs, Tecavüz, Teczi, Tecessüs, Tecilil, Tecevvüz, Tecviz, Tehakum, Tehalüf, Tahdi, Tahdid, Tahric, Teharri, Tahrir, Tahrizat, Tahrim, Tahrim, Tehassun, Tahsin, Tahsib, Tahkik-i menat, Tahkikat-ı mübtede, Tahkim, Tahkim-i hal, Tahkim-i örf, Tehallül, Tahlif, Tahmil, Tehannüs, Tahric-i hadis, Tahsis-i bi’l Sebep, Tahfifat-ı şer‘, Tehallüf, Tahlil, Tedavi, Tedavi bi’l-haram, Terabbus, Tercih-i beyyinat, Tercüme, Teraddi, Tervih, Tervi‘, Terviye, Tesbil, Tescil, Tescil-i vakf, Teshir, Teserri, Tesrih, Tes‘ır, Teşakül, Teşbih, Teşbib-i Benat, Teşbik, Teşhiz, Teşdid, Teşri, Teşkis, Teşehhüd, Teşmis, Teşhir-i silah, Tasadduk, Tasdik, Tasarrufat-ı sahiha, Tasarrufat-ı faside, Tasarrufat-ı filiyye, Tasarrufat-ı kavliyye, Tasvib, Tazmin, Tazminat, Tatbik, Taṭhir, Teatî, Teaddüd, Teaddüd-ü zevce, Teaddi, Ta‘ziye, Ta‘sîb, Ta‘lîk, Ta‘lil, Ta‘yis, Te‘avvün, Ta‘viz, Ta‘yin, Ta‘yin-i Nasih, Tegayür, Tağrir, Tağrik, Tağlîd-ı yemin, Tegayyür, Tegayyür-ü faḥiş, Tegayyür-ü mucebe, Tefazul, Tefrîk, Tefzîh, Teflis, Tefviz, Tefviz-i aleyk, Tefviz-i Tevekkel, Tefviz-i hüküm, Tefviz-i ṭalaḳ, Teḳabül, Teḳadüm, Taḳaṣ, Teḳaṣî, Teḳabbul, Taḳbil, Teḳaddüm, Taḳrir-i usûl, Teḳallüd, Taḳyid, Taḳlim-i izfar, Taḳvim, Taḳyid-i ḳaza, Tekbir, Tekfin, Tilve, Telbis, Telḥid, Telaḳf, Telḳif, Telhin, Televvüm, Temanü‘, Temrin, Temessukat-i faside, Temellük, Temlik, Temlikât, Temlik-i hak, Temlik-i ayn, Temlik-i menfa‘t, Temvin, Temviye, Temyiz, Tenavül, Tenciz, Tevabi‘, Tevabi‘-i mutteşşile, Tevabi‘-i münfaṣile, Tevatür, Tevacüd, Tevari, Tevafuk, Tevcih, Tev‘id, Teverruk, Tefvih, Tevkir, Tevella, Tevliye, Temhil, Tehvil, Tehvin, Teyamün.

c-Eserin el yazması nüshasında “Te” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Tecil, Tesi, Temin, Tahzir, Tereddüd, Tezevvüc, Teşhis, Tütübik.

d-Eserin el yazması nüshasında “Te” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Tabî, Teḥir, Temin, Tebayün, Tahrir, Tahakküm, Tehallül, Tahlil, Tedahül, Tedbir, Teslim, Teşhis, Tesadik, Tashih, Tasdik, Tasavvur, Teaddi, Ta‘dil, Ta‘rif, Ta‘lîk, Ta‘lil, Teḳaddüm, Taḳsir, Taḳlid, Taḳvim, Telbiye, Temasil, Temessük, Temkin, Tenavül, Tenzil, Tevkîf, Tevki, Tevliye, Teyemmün.

e-Eserin el yazması nüshasında “Te” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Tebdil, Techiz, Tehıllet, Tedbic, Tercüme, Temlik, Tevatür-ü beyniyye.

a-Eserin el yazması nüshasında “Se” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Sabit, Sebt, Sübut, Semen, Sümün, Senâ, Senayâ, Seneviyye, Sünya, Sevab, Sevb, Siyabe, Seyb.

b-Eserin el yazması nüshasında “Se” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Sebat, Sıka.

c-Eserin el yazması nüshasında “Se” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Semen-i misl.

d-Eserin el yazması nüshasında “Se” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Sabit.

e-Eserin el yazması nüshasında “Se” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Cim” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Caiife, Câr, Câmî‘, Cinayet, Cebel-i rahme, Cehud, Cedd, Cedde, Ceze‘a, Cerahat, Cerh, Cerh-i mücerred, Cerh-i muṭlaḳ, Cerh-i mücmel, Cerh-i müfesser, Ceride, Cüz’ü eb, Cesed, Cu‘l, Cu‘ale, Celde, Cema‘a, Cemre, Cem‘, Cem‘-i kesret, Cem‘-i mahalli, Cem‘-i münker, Cenabet, Cinayet, Cins, Cins-i Haḳ, Cins-i Huḳüm, Cins-i vasf, Cünûn, Cünûn-ü ğayri muṭbık, Cünûn-u mutbık, Cenin, Cevarih, Cevami‘, Cevf, Cihat, Cihad, Cihad-ı ekber, Cihaz, Cehalet, Cihet, Cihet-i Ddelalet, Cihet-i ḳarabet, Cihet-i ḳazıyye, Cihet-i vaḳf, Cihet-i veraset, Cehr, Cehl, Ceyş.

b-Eserin el yazması nüshasında “Cim” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Cami, Cinane, Cühud, Cüza’, Cüzr, Ciz’, Ceza’, Ceraim, Cürh, Cürm, Ceza’, Cüzaf, Cüz, Cüz’ü ced, Cüz’ü Miktarı, Cüz’ü meyyit, Celâle, Cilbâb, Cenb, Cünd, Cündî, Cevr, Ceyyid.

c-Eserin el yazması nüshasında “Cim” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Caḥid, Cehd, Cühd.

d-Eserin el yazması nüshasında “Cim” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Câmi’, Cerḥ, Ceride, Ceza’ Cinayet, Cevarih.

e-Eserin el yazması nüshasında “Cim” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Cübbe, Cüza’.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ḥait, Ḥail, Ḥacet, Ḥacet-i asliyye, Ḥacî, Ḥadis, Ḥadise, Ḥariṣa, Ḥasie, Ḥaṣiye, Ḥaṣiye-i neseb, Ḥadır, Ḥal, Ḥac, Ḥacc-ı ekber, Ḥacb, Ḥuccet, Ḥuccet-i dafia, Ḥuccet-i kāsıra, Ḥuccet-i müteaddiye, Ḥuccet-i müsbite, Ḥuccet-i mucebe, Ḥacer-i esved, Ḥad, Ḥadd-ı ismi, Ḥades, Ḥadd-i resmi, Ḥadd-i zina, Ḥades, Ḥadd-i şürb, Ḥadd-i kâzif, Ḥadd-i lafzi, Ḥadis-i kutsi, Ḥadis-i nefsi, Ḥaram, ḥarac, Ḥırz-ı mekân, Ḥarkâ, Ḥurm, Ḥurme, Ḥuruf-ü meani, Ḥürriyet, Ḥarim, Ḥisbe, Ḥasen, Ḥasen li şartıhi, Ḥasen li ğayrihi, Ḥasen li kıssa, Ḥusn, Ḥaṣerat, Ḥaṣiṣ, Ḥisan, Ḥusur, Ḥızane, Ḥat, Ḥatîm, Ḥazır, Ḥafaza, Ḥak, Ḥakkullah, Ḥakkullahi’l-ḥaliṣa, Ḥakkullahi’l-ġalibe, Ḥakḳ-ı temlik, Ḥakḳ-ı hürriyet, Ḥakḳ-ı ı’smet, Ḥakḳ-ı karar, Ḥakḳ-ı mürur, Ḥakḳ-ı milk, Ḥikḳa, Ḥukuk, Ḥukuk-i daire, Ḥukuk-i akd, Ḥukuk-i müeyyide, Ḥukuk-i mücerrede, Ḥukuk-i müfrade, Ḥaḳikat, Ḥaḳikat-i diniyye, Ḥaḳikat-i sema, Ḥaḳikat-i şer’iyye, Ḥaḳikat-i kāsıra, Ḥaḳikat-i mehcüre, Ḥaḳikî, Ḥakem, Ḥüküm, Ḥakir, Ḥukm-ü icma’, Ḥukm-ü da’va, Ḥukm-ü şer’ı, Ḥukm-ü akd, Ḥuküm alelġalib, Ḥukm-ü kıyas, Ḥukm-ü vaṣıyyet, Ḥukümet, Ḥukümet-i islâmiyye, Ḥukümet-i adl, Ḥikmet, Ḥalf, Ḥılḥ, Ḥalvele,

Ḥulle, Ḥılıye, Ḥaml, Ḥıma, Ḥamîy, Ḥamiyyet, Ḥanefiyye, Ḥavaşi, Ḥavz-ı kebir, Ḥavl, Ḥavlâ, Ḥavelân, Ḥayat, Ḥayz, Ḥile, Ḥile-i şer‘iyye.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Ḥaḍine, Ḥalif, Ḥakim, Ḥakim bi’l-şer‘, ḥabl, Haccetü’l-veda‘, Ḥucce, Ḥucciyyet, Ḥacr, Ḥacr-ı fi‘li, Ḥadd-i aşğar, Ḥadd-i ekber, Ḥadd-i evsat, Ḥadd-i tam, Ḥadd-i ḥağîğî, Ḥadd-i sirğat, Ḥiza, Ḥazer, Ḥurmet-i musahara, Ḥarami, Ḥarameyn, Ḥarf, Ḥür, Ḥürriyet, Ḥarir, Ḥakḳ-ı rücu‘, Ḥakḳ-ı sema‘, Ḥakḳ-ı şirb, Ḥakḳ-ı şefe, Ḥakḳ-ı tarîḳ Ḥakḳ-ı abd, Ḥaḳîḳat-müteazzira, Ḥaḳîḳat-i milk, Ḥalk, Ḥaleviyye, Ḥalif, Ḥalîl, Ḥalîle, Ḥıml, Ḥammal, Ḥamale, Ḥumule, Ḥavale, Ḥavale-i mühimme, Ḥavale-i muṭlaḳa, Ḥavale-i muḳayyede, Ḥavamil, Ḥavli, Ḥavîl, Ḥıḍane.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ḥal, Ḥad, Ḥusur, Ḥaḳ, Ḥaḳem, Ḥikmet, Ḥaml.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ḥaric-i beden, Ḥarici, Ḥaş, Ḥaşşa, Ḥaber, Ḥaber-i âḥad, Ḥaber-i rasul, Ḥaber-i sadîḳ, Ḥaber-i şabî, Ḥaber-i adl, Ḥaber-i fasîḳ, Ḥaber-i kâfir, Ḥaber-i mütevatir, Ḥaber-i meḥul, Ḥaber-i müstefiz, Ḥaber-i mestur, Ḥaber-i meşhur, Ḥaber-i ma‘tuh, Ḥabt, Ḥıtan, Ḥıdr, Ḥarac, Ḥarac-ı muḳaseme, Ḥarac-ı muvazḫafe, Ḥuruc, Ḥarak, Ḥarka, Ḥark-ı kebir, Ḥuruc, Ḥuruc bi sun‘ihî, Ḥariṭa, Ḥaşm, Ḥuşuş, Ḥuşumet, Ḥat, Ḥatâ, Ḥıtab, Ḥıtab-ı ‘am, Ḥıtab-ı imam, Ḥuṭbe,

Ḥafa', Ḥaḥiyye, Ḥul', Ḥalef, Ḥalk, Ḥulk, Ḥilve, Ḥalvet, Ḥalvet-i saḥiḥa, Ḥalvet-i faside, Ḥalife, Ḥamr, Ḥumr.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Ḥaric, Ḥariḳa, Ḥatır, Ḥan, Ḥane, Ḥabais, Ḥabis, Ḥasse, Ḥazf, Ḥarur, Ḥazeḳ, Ḥased, Ḥasase, Ḥuşuşî, Ḥuşuşî illet, Ḥuşuşî madde, Ḥatabe, Ḥıṭbe, Ḥuṭbe-i muṭlaḳa, Ḥuṭbe-i cema', Ḥuṭbe-i hac, Ḥuṭbe-i 'id, Ḥuṭbe-i nikah, Ḥatr, Ḥatt-ı müzekkira, Ḥafî, Ḥılaf, Ḥılaf-ı icma, Ḥılaf-ı şer', Ḥılaf-ı zahir, Ḥılaf-ı ğayrı mu'teber, Ḥılaf-ı kıyas, Ḥılaf-ı mezheb, Ḥılaf-ı mu'teber, Ḥılaf-ı nas, Ḥalefiyyet, Ḥalefiyyet-i mecaz, Ḥılḳat, Ḥamar, Ḥımar, Ḥumus, Ḥıyar, Ḥıyar-ı istiḥḳaḳ, Ḥıyar-ı buluĝ, Ḥıyar-ı ta'yin, Ḥıyar-ı taĝrir, Ḥıyar-ı keşf-i Ḥal, Ḥıyar-ı ḥıyanet, Ḥıyar-ı ruyet, Ḥıyar-ı şart, Ḥıyar-ı ayb, Ḥıyar-ı ıtḳ, Ḥıyar-ı ğabn, Ḥıyar-ı kemmiyyet, Ḥıyar-ı naḳd, Ḥıyar-ı vasf, Ḥıyanet, Ḥıyanet-i firaş, Ḥaybet, Ḥayr, Ḥayrat, Ḥayt-ı ebyaz, Ḥayd-ı esved, Ḥayl.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Ḥaric-i Kıyas.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ḥaric, Ḥuşuş, Ḥatâ, Ḥılaf, Ḥılafet, Ḥul', Ḥalk, Ḥıyar, Ḥıyanet.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ḥa” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Ḥılafet.

a-Eserin el yazması nüshasında “Dal” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Daḥil, Dar-ı islâm, Dar-ı baĝy, Dar-ı ḥarb, Dar-ı adl, Dârü'l-ḥilâfe, Dâ'î, Dâiye, Duḥan, Daḥl, Dühul, Daḥil, Derahim, Dirayet, Derece, Diz', Dirhem, Du'a', De'ava, De'va, De'vay-ı din, Def', Def'-ı bi'l-hüküm, Def'-ı bi'l-ĝaraz, Def'-ı bi'l-vasf, Def-i da've, Def'-ı sail, Def'-ı kıyas, Delale, Delalet, Delaliyye, Delk, Delil, Delil-i uşulî, Delil-i te'si, Delil-i temyiz,

Delil-i hıtab, Delil-i şer‘, Delil-i akl, Delil-i mantıkî, Delil-i nakli, Devr, Deveran, Dehr, Dehriyye, Diyanet, Diyanet-i kâfir, Diyet, Deyn, Din, Dinar.

b-Eserin el yazması nüshasında “Dal” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Daim, Dağil-i beden, Dâr, Dafi‘, Dâl, Dâl bi’l-işare, Dâl bi’l-iktiza, Dâl bi’l-delale, Dâl bi’l-ibare, Dami‘a, Damiyye, De‘b, Dübr, De‘vay-ı sahiha, De‘vay-ı akar, Da‘vay-ı faside, Da‘vay-ı fi‘l, Da‘vay-ı menkul, Da‘vay-ı vekil, Da‘vet, Da‘vet-i haş, Da‘vet-i amme, Di‘ve, Define, Delalet-i iltizamiyye, Delalet-i tabi‘iyye, Delalet-i aklıyye, Delalet-i lafziyye, Delalet-i mutabikiyye, Delalet-i vazıyye, Dem, Dem-i ihşar, Dem-i cinayet, Dem-i şükr, Dem-i abid, Dem-i kıran, Dem-i mesfuḥ, Deva‘î, Deva‘-i vaṭ‘î, Devam, Devr-i hukmi, Dehn, Dühn, Diyanât, Diyet-i nefis, Din-i sıhhat, Din-i sahih, Din-i gayr-i sahih.

c-Eserin el yazması nüshasında “Dal” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Din.

d-Eserin el yazması nüshasında “Dal” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Dağil, Diz‘, Dirhem, De‘va, Delalet, Delil, Dem, Devr.

e-Eserin el yazması nüshasında “Dal” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Da‘vay-ı aqd, Da‘vay-ı ayn.

a-Eserin el yazması nüshasında “Zel” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Zat, Zat-ı Eşhür, Zat-ı Hayd, Zati, Zebḥ, Zira‘ Zürriyet, Zekât, Zikr, Zikr-i hukmi, Zikr-i nefsi, Zikrî, Zükr, Zem, Zemime, Zimmet, Zevi‘l-yed, Zevi‘l-erham, Zihn.

b-Eserin el yazması nüshasında “Zel” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Zebih, Zebiha, Zibḥ, Zer‘, Zeker, Zevd, Zeval Vakti, Zi miḥleb, Zi nâb, Zeheb.

c-Eserin el yazması nüshasında “Zel” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Zebâih, Zemb.

d-Eserin el yazması nüshasında “Zel” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Zat, Zatî, Zira‘, Zeker, Zikr, Zimmet.

e-Eserin el yazması nüshasında “Zel” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ra” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Raic, Racih, Raḥile, Ra‘i, Rafıḍa, Ravi, Re’s, Re’sü‘l-mâl, Re’y, Re’y-i ḡalib, Rab, Rabbanî, Ribat, Ribḥ, Ric‘î, Recî‘, Ruḥṣat, Ruḥṣat-ı isḳat, Ruḥṣat-ı taḥfif, Ruḥṣat-ı Ḥaḳıḳat, Ruḥṣat-ı kamile, Ruḥṣat-ı mecaziyye, Ruḥsa, Red, Redd-i ḥukmi, Redd-i selam, Redd-i ayn, Reddî, Rida’, Rüşvet, Rüşd, Reşid, Reşîd, Risalet, Risale, Resm, Resm-i kımmet, Raḫa, Rıḫa’, Ri‘ayet, Ra‘iyye, Raḡbet, Rafes, Rafez, Raf‘, Riḳ, Raḳabe, Rikaz, Rek‘at, Rükube, Rükñ, Rükñ-i aslî, Rükñ-i zaid, Rükñ-i mükemmel, Rükü‘, Ramy, Ramy-i cimar, Ramaḫan, Reml, Rivayet, Ravza, Rahbaniyye, Rehn.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ra” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Rafıḍî, Ravi-i ma‘ruf, Rahib, Rahin, Rabbü‘l-bezr, Rabbü‘l-selam, Rabbü‘l-mâl, Riba, Ribe‘l-faḍl, Ribe‘l-nesie, Recm, Ric‘at, Ric‘at-ı fi‘liyye, Ric‘at-ı ḳavliyye, Redd-i cevab, Resul, Rusül, Rusüm, Resm-i müfti, Raṣaṣ, Raḫî‘, Ra‘aya, Raḡbet-i nas, Raf‘-ı savt, Ruhban, Ruhbe, Rehn-i ṣaḫih, Rehn-i aḳar, Rehn-i fasid, Rehn-i müsteḳar, Rehn-i müṣa‘, Rehn-i me‘ad, Rehn-i menḳul, Rühun.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ra” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Redd-i Ḳasd, Rikaz, Rivayet Ruḥṣatı.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ra” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ra‘i, Resul, Raf‘.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ra” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ze” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Zacirat, Zâniye, Zahid, Za‘ime, Ze‘m, Ze‘îm, Zekât, Zelle, Zelletü’l-ğari, Zemzem, Zina, Zendeğa, Zındîk, Zevaid, Zevce, Zevc, Ziyade, Ziyade-i ale’l-naş, Ziyade-i fahişe, Ziyade-i mütteşile, Ziyade-i münfeşile, Ziyaret, Züyuf.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ze” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Zânî, Zifaf, Züd.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ze” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ze” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ze” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Sin” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Sair, Saime, Sa‘at-i reml, Sa‘at-i nücumiyye, Sa‘î, Salib, Salibe, Salibe-i tarafeyn, Sebt, Sebeb, Sebeb-i iman, Sebeb-i hukuķi, Sebeb-i ĥaric, Sebeb-i zekât, Sebeb-i şaliĥ, Sebeb-i lehû, Şübhetü’l-‘illet, Sebeb-i la yertefi‘, Sebeb-i mücaz, Sebeb-i mu‘amelat, Siba‘-ı behaim, Siba‘-ı tıyur, Sebr, Sebr-i ĥaşır, Sebr-i ĥayri ĥaşır, Sebķ-ı ĥılaf, Sebk, Sebîl, Setr-i avret, Sütire, Secde, Secde-i tilavet, Secde-i taĥiyye, Secde-i sehiv, Secde-i şükr, Secde-i ‘ibadet, Sicil, Sicil-i ĥukmi, Sihr, Sedâ, Sidre, Süda, Sır, Sirayet, Sürre, Sirķat, Sirķat-i kübra, Seriiyye, Süreyya, Sa‘y, Sifaĥa, Süftece, Sefer, Sefeh, Sükût, Sükka’, Sekr, Sekerân, Seker, Sükna, Sikke, Selâm, Selâmet, Selb, Seleb, Self, Selef, Selem, Selim Hâl, Selem-i müehĥal, Sema‘, Simsar, Sem‘ıyyât, Sinn-i ecza’, Sinn-i iyas, Senet, Sene, Sünnet, Sünnet-i ĥulefa, Sünnet-i rasul, Sünnet-i müekke, Sünnet-i ĥüda, Sene, Sened-i ĥadis, Senedât-ı şer‘ıyye, Sünen, Sevm, Sehm, Sehv, Siyaset, Siyak, Sîre, Siyer, Siyer-i kebir.

b-Eserin el yazması nüshasında “Sin” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Saiķ, Sa‘at, Salibe-i maĥmul, Salibe-i mevzu‘, Sual, Sü’r, Sebe-i ĥadis, Sebeb-i ĥac, Sebe-i şalat, Sebeb-i savm, Sebeb-i aşır, Sebeb-i aķd, Sebeb-i uķubât, Sebeb-i fıtra, Sebeb-i ĥayri mütekerrir, Sebeb-i ma‘ruf, Sibak, Sebķ-ı kalem, Setr, Sitr, Sücûd, Sehar, Seĥur, Sifl, Sifle, Sefir, Sefih, Siķt, Sil‘a, Silm, Sin, Sevaim, Sevad, Sivak, Sût, Sevm-i rehn, Sevm-i şıra’, Sevm-i nazâr, Sevķ, Sûķ, Siham-ı müķaddira.

c-Eserin el yazması nüshasında “Sin” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Sebe-i ladim, Seby, Sebileyn, Sa‘y bi’l-fesad, Sifr, Siham.

d-Eserin el yazması nüshasında “Sin” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Sa‘at, Sebîl, Sa‘y, Sikke, Selb, Sema‘, Sevm, Sevg, Sehm.

e-Eserin el yazması nüshasında “Sin” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Sünen.

a-Eserin el yazması nüshasında “Şın” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Şaz, Şahid, Şebah, Şibh-i amd, Şüphe, Şetm, Şicâc, Şecer, Şecere, Şahş, Şarab, Şürb, Şirb, Şart, Şart etmek, Şart-ı in‘ikad, Şart-ı ta‘cil, Şart-ı ta‘lik, Şart-ı tekayyüd, Şart-ı tamam, Şart-ı cü‘ala, Şart-ı hıtab, Şart-ı delalet, Şart-ı islâm, Şart-ı sıhha, Şart-ı şığa, Şart-ı lüzum, Şart-ı nefaz, Şart-ı gayri mülayim, Şart-ı mülayim, Şart-ı vakıf, Şart-ı vakf, Şartıyye, Şartıyye-i mütteşşile, Şartıyye-i münfeşile, Şer‘, Şer‘ıyye, Şer‘ıyyet-i hüküm, Şürefa’, Şirket, Şirket-i i‘mal, Şirket-i tekabbül, Şirket-i hak, Şirket-i aqd, Şirket-i inan, Şirket-i faside, Şirket-i müfavaza, Şirket-i mülk, Şirket-i vücûh, Şeriat, Şe‘air, Şi‘ar, Şü‘b, Şigar, Şefa‘at, Şef‘, Şehadet, Şehadetin Şehadeti, Şehadet usulü, Şehadet-i füru‘, Şehid, Şehid-i hukmi, Şeyh, Şi‘a, Şüyû‘.

b-Eserin el yazması nüshasında “Şın” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Şar‘i, Şafi‘ıyye, Şüreka’, Şürû‘, Şühûd, Şühûd-ü hukmi, Şühûd-ü tarîk, Şehvet, Şeyh-u fani, Şeyhayn, Şüyû‘u asli, Şüyû‘u tari, Şüyû‘u mukaren, Şey’.

c-Eserin el yazması nüshasında “Şın” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Şeyhu’l-islâm, Şüyû‘.

d-Eserin el yazması nüshasında “Şın” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Şar‘i, Şart-ı vakıf, Şehadet, Şühûd, Şüyû‘.

e-Eserin el yazması nüshasında “Şın” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Şibh, Şart-ı mehaż.

a-Eserin el yazması nüshasında “Şat” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Şaibe, Şahib, Şahib-i tertib, Şahibeyn, Şa‘, Şalihayn, Şadıkayn, Şihha, Şahih, Şadâka, Şadaqat, Şıdk, Şadaqa, Şadaqa-i fitr, Şadaqa-i müebbed, Şarahat, Şaruret, Şa‘id, Şagr, Şaff, Şafa, Şafka, Şafiyye, Şalat, Şalat-ı eda’, Şalat-ü istihare, Şalat-ü ebvabin, Şalat-ü ta hiyyetü’l-mescid, Şalat-ü teravih, Şalat-ü tesbih, Şalat-ü teheccüd, Şalat-ü cum‘a, Şalat-ü

cenaze, Şalat-ü havf, Şalat-ü reğaib, Şalat-ü sefer, Şalat-ü şükür, Şalat-ü ‘ıydeyn, Şalat-ü kıza, Şalat-ü küsuf, Şalat-ü meriz, Şalat-ü misafir, Şalat-ü mektûbe, Şalat-ü nafîle, Şalat-ü vitr, Şalat-ü vüsta, Şalat, Şalat ve Selam, Şalevat, Şalat-ü hams, Şalat-ü me’süre, Şalaḥ, Şalaḥ vasfı, Şaleb, Şulb, Şabiyye, Şıla, Şıla-i raḥim, Şıla-i vacibe, Şulḥ, Şavab, Şuret, Şavm.

b-Eserin el yazması nüshasında “Şat” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Şarraf, Şarf, Şariḥ, Şağîr, Şağîre, Şuleḥa‘, Şavm-ı eda’, Şavm-ı dehr, Şavm-ı eda’, Şavm-ı farz, Şavm-ı eda’, Şavm-ı kıza, Şavm-ı keffarre, Şavm-ı nefl, Şavm-ı vacib, Şavm-ı vişal, Şihriyyet.

c-Eserin el yazması nüshasında “Şat” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Şaim.

d-Eserin el yazması nüshasında “Şat” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Şaḥib, Şalat-ü havf,

e-Eserin el yazması nüshasında “Şat” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Şarma, Şalat-ü vacibe.

a-Eserin el yazması nüshasında “Dat” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ḍabit, Ḍabiṭa, Ḍabt, Ḍarb, Ḍaruret, Ḍarurî, Ḍaruriyyât, Ḍaruriyyât-ı diniyye, Ḍı‘f, Ḍamân, Ḍamân-ı bekâret, Ḍamân-ı tehçil, Ḍamân-ı derak, Ḍamân-ı udvan, Ḍamân-ı uzür, Ḍamân-ı ‘azb, Ḍıy‘a.

b-Eserin el yazması nüshasında “Dat” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Ḍa‘if, Ḍa‘if-i delâlet, Ḍa‘if-i eser, Ḍamânât, Ḍamân-ı itlâf, Ḍamân-ı ecîr, Ḍam, Ḍamm-ı mütevellî, Ḍamm-ı vasî, Ḍıya‘.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ḍat” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:
Ḍaruriyyet-i Muṭlaḳa.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ḍat” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ḍabiṭa, Ḍarb, Ḍaruret, Ḍaruriyyât, Ḍıya‘.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ḍat” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ṭai‘, Ṭarî, Ṭafî, Ṭa‘at, Ṭalîḳ, Ṭahir, Ṭab, Ṭabḡ, Ṭabib-i ḥazîḳ, Ṭabiat, Ṭarrar, Ṭard, Ṭaraf, Ṭarf-ı samî‘, Ṭarf-ı mübelliḡ, Ṭarafeyn, Ṭarîḳ, Ṭarîḳ-i sübut, Ṭarîḳ-i ḥukm, Ṭarîḳ-i hazf, Ṭarîḳ-i zarb, Ṭarîḳ-i aks, Ṭarîḳ-i avl, Ṭarîḳ-i kımmе, Ṭarîḳ-i münaze‘, Ṭarîḳ-i nisbe, Ṭarîḳat, Ṭa‘n, Ṭala‘, Ṭalak, Ṭalak-ı iḡlaḳ, Ṭalak-ı bain, Ṭalak-ı ḥuruc, Ṭalak-ı ric‘î, Ṭalak-ı fâr, Ṭaleb, Ṭaleb-i işhad, Ṭaleb-i müvasebe, Ṭavaf, Ṭıval-i mufaṣṣal, Ṭav‘, Ṭaharet, Ṭuhr.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Ṭarafeyn, Ṭarîḳ-i isbat, Ṭaleb-i ṭaḳrîr, Ṭaleb-i temlik, Ṭaleb-i ḥuşumet, Ṭayyi‘a, Ṭaharet-i ḥaḳîḳî, Ṭaharet-i ḥukmî, Ṭuhur-u tam, Ṭuhur-u nakıs, Ṭuhur, Ṭuhureyn, Ṭayyib, Ṭıyb.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ṭahir, Ṭarafeyn, Ṭarîḳ.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Ṭaruḳa, Ṭa‘n.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ṭahir, Ṭahir-i mal, Ṭahirü’r-rivâye, Ṭarf, Ṭulm, Ṭan, Ṭannı ğalib, Ṭıhar, Ṭahr, Ṭuhr.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ṭahir.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ṭı” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ayn” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Acil, Adet, Adetullah, Adetü’l-nas, Ar, Arıd, Ariye, Aşır, Akıdeyn, Akil, Akile, İbadet, İbadet-i halişa, Adalet, Aşabiyyet, Aşr, Akl, Alamet-i iḳta’.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ayn” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Aşura, İbret, İtaḳ, İtk, Ateh, Acfa’, Adel, İdl, İllet.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ayn” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Âmm, Amir, Ama, Amil, Amm-ı lafzi, Ahir, İbare, İddet, İddet-i iyas, İddet-i hamil, İddet-i talak, İddet-i vefat, İdde, Udde, Adl, Avl, Âdem-i tecezzi, Uzr, Uzera, Uzre, Arab, Arca, Arz, Arzuhal, Araz, Arazi, İrza, Urza, Aruz, Arafat, Arefe, Arf, Arf-ı haş, Arf-ı amm, Arağ, Urs, Arus, Azm, Azl, Azimet, Asker, Aşa', Aşr, Aşribe, İşabe, Aşabe, Aşaban, Aşabe bi nefsih, Aşabe bi gayrihi, Aşabe-i sebebiyye, Aşabe mea gayrihi, Aşabe-i nesebiyye, Aşabe, ismet, Aşir, Azma', Afâfe, Afife, Afl, Afv, Aşif, İkab, İkal, Akabe, Akd, Akd-i istişak, Akd-i haml, Akd-i zimmet, Akd-i kalb, Akd-i mu'avaza, Akd-i vaz', Akar, Ukar, Aks-ı şa'r, Ukubat, Ukubat-ı halişa, Ukubat-ı kaşıra, Aks, Aks-i Müstekîm, Aks-i müsteve, Aks-i ne'kız, Alaka, Alamet, İllet-i riba, İllet-i kaşıra, İllet-i kıyas, İlel-i tartıyye, İlel-i müessira, İlel-i müstenbi'ta, İlel-i menşuşa, İlm, İlm-i evla, İlm-i bedihi, İlm-i tamaniyye, İlm-i zaruri, İlm-i kani, İlm-i kesbi, İlm-i vehbi, İlm-i yakini, Alem, İlv, Ulûv fi'l-isnad, Ulûm-ü şeriyye, Ulûm-ü aklıyye, Ulûm-ü nakliyye, Alâ hilafi'l-kıyas, Amd, Umera, Umeri, Amel, Amel-i қаза, Umum, Umum-u belva, Umum-u şınai, Umum-u müşterek, Umum-u ma'nevi, Umumet, Anağ, Anân, Unvan, Avarız-ı ehliyet, Avarız-ı semaviyye, Avarız-ı müktesebe, Avamil, Ur, Avret, Avret-i hafife, Avret-i galıza, İvaz, Ayn, Ayniyye, İyadet, İyd-i ezha, İyd-i fi'tr.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ayn” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Adet, Amil, Adalet, Aşr, İsmet, Akabe, Akd, Akl, Aks, Amd, Ayn.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ayn” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ğayın” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ğasl.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ğayın” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Ğadir.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ğayın” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Ğaib, Ğait, Ğarimin, Ğaşıb, Ğaşıb el-naşıb, Ğabn, Ğabn-ı fahiş, Ğabn-ı yesir, Ğadr, Ğarb, Ğarar, Ğurur, Ğars, Ğarz, Ğarz-ı vakıf, Ğargara, Ğarim, Ğassale, Ğusl, Ğaşb, Ğalebe-i eşbah, Ğülül, Ğülüvve, Ğıyan, Ğaim, Ğanem, Ğunm, Ğanimet, Ğayrikabil kısmet, Ğayr-i şahid, Ğayr-i memune, Ğayr-i medhule, Ğayr-i müstebnine'l-halk, Ğayr-i mazmune, Ğayr-i mu'abbira, Ğayle.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ğayın” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ğassale.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ğayın” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Fe” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Fıraş, Fıkh.

b-Eserin el yazması nüshasında “Fe” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Fakid-i tahureyn, Ferağ, Fıkh-ı ekber.

c-Eserin el yazması nüshasında “Fe” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Faite, Faide, Facir, Fahiş, Fahişe, Fasık, Fasık Mütevellî, Fetava, Feth, Feth-u kari, Fetva, Fecr, Fücur, Fahl, Feħva, Fida', Fidyе, Fidyе-i Şalat, Fidyе-i Şavm, Fidyе-i katl, Fidyе-i yemin, Feraiz, Feraset, Ferağ, Farz, Farz-ı Mutlak, Farz-ı mea'l-Aşib, Furuğ, Firkat, Fırka, Fer', Furu', Furu'-u iman, Furu'-u 'amal, Furu'-u ıtk, Feriza, Feriza-i aile, Feriza-i adile, Feriza-i kasira, Fesad, Fesad-ı aşli, Fesad-ı tari, Fesad-ı vaz', Fesh, Fesh-i rızai, Fesh-i kazai, Fisk, Fusuğ, Fişal, Faşl, Faşl-ı Uşuli, Faşl-ı mantıki, Fazl, Fizza, Fazile, Fitam, Fitr, Fitre, Fıtrat, Fıtrat-ı aşliyye, Fıtrat-ı selime, Fıtri, Fıtryyat, Feîm, Fi'l, Fi'l-i nebi, Fükak, Feğğ-i hicr, Feğğ-i rehn, Fikr, Felah, Felasife, Fulus, Fulus-u nafika, Fesad, Fevr, Fevri, Fey', Fey'-i İla', Fey-i zeval, Fisebîlillâh.

d-Eserin el yazması nüshasında “Fe” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Feth, Feraiz, Farz, Fûruk, Feriza, Fesad, Faşl, Felaḥ, Fesad, Fey’.

e-Eserin el yazması nüshasında “Fe” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Feda-i Yemin.

a-Eserin el yazması nüshasında “Kaf” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Ḳaziyn, Ḳıble, Ḳaza’.

b-Eserin el yazması nüshasında “Kaf” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Ḳatl, Ḳurbet, Ḳuşşas, Ḳaşd.

c-Eserin el yazması nüshasında “Kaf” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Ḳaid, Ḳais, Ḳaim, Ḳaim Bi Zatihi, Ḳaim Bi Ğayrihi, Ḳabil, Ḳabil-i süḳut, Ḳabil-i kısmet, Ḳazif, Ḳari’, Ḳarî, Ḳaşır, Ḳazî, Ḳatı’, Ḳaide, Ḳaide-i külliye, Ḳabiḥ, Ḳabiḥ li aynihi, Ḳabiḥ li Ğayrihi, Ḳabir, Ḳabz, Ḳabz-ı kâmil, Ḳabz-ı naḳış, Ḳabza, Ḳubza, Ḳabul, Ḳabile, Ḳatl bi sebeb, Ḳatl Ḥaṭa’, Ḳatl şibhi amd, Ḳatl-i amd, Ḳutube, Ḳadh, Ḳıdh, Ḳadr, Ḳadr-i taḳat, Ḳadr-i kifayet, Ḳadr-i ma’ruf, Ḳader, Ḳudret, Ḳudret-i Mümkinge, Ḳudret-i müyessira, Ḳadim, Ḳazf, Ḳazf-i zebid, Ḳur’an Ḳıraat, Ḳıraat-ı seb’a, Ḳıraat-ı şaz, Ḳıraat-ı aşere, Ḳıraat-ı mütevatir, Ḳıraat-ı meşhure, Ḳarabet, Ḳarabet-i sebebiyye, Ḳarabet-i nesebiyye, Ḳurra, Ḳarar, Ḳaraz, Ḳıran, Ḳuraba, Ḳarz, Ḳarn, Ḳarna’, Ḳarib, Ḳarine, Ḳarine-i Ḥaliye, Ḳarine-i sibak, Ḳarine-i siyak, Ḳarine-i Şarife, Ḳarine-i adiye, Ḳarine-i arife, Ḳarine-i aḳliyye, Ḳarine-i Ḳatı’a, Ḳarine-i mani’a, Ḳarine-i meḳaliyye, Ḳarine-i mu’ine, Ḳasime, Ḳasm, Ḳasem, Ḳısmet, Ḳısmet-i rıza, Ḳısmet-i faside, Ḳısmet-i Ḳaza, Ḳıssis, Ḳaşas, Ḳaşas-ı etraf, Ḳaşd-ı Ḥucce, Ḳaşd-ı ferce, Ḳaşide, Ḳaza’-i bi’l-mevḥibe, Ḳaza’-i şühut, Ḳaza’-i fevait, Ḳaza’-i fi’li, Ḳaza’-i Ḳavli, Ḳaziyye, Ḳaziyye-i cüziyye, Ḳaziyye-i Ḥaḳḳa, Ḳaziyye-i Ḥaḳiḳa, Ḳaziyye-i Ḥukmiyye, Ḳaziyye-i Ḥamliyye, Ḳaziyye-i Ḥariciyye, Ḳaziyye-i Zihniyye, Ḳaziyye-i Şaḥşıyye, Ḳaziyye-i Şartıyye, Ḳaziyye-i Ṭabi’iyye, Ḳaziyye-i Külliye,

Ḳāziyye-i Maḥṣuṣa, Ḳāziyye-i Muḥkeme, Ḳāziyye-i Müsevvira, Ḳāziyye-i Muṭlaḳa, Ḳāziyye-i Münḥariḳa, Ḳāziyye-i Mücihe, Ḳaṭ', Ḳaṭ'-ı raḥm, Ḳaṭ'-ı Ṭarīḳ, Ḳaṭ'-ı Ṭarf, Ḳaṭ'-ı Yed, Ḳaṭ'î, Ḳıf, Ḳaf, Ḳuffaz, Ḳafız, Ḳafız-i Ṭaḥḥan, Ḳa'de, Ḳa'de-i Ūla, Ḳa'de-i Ahira, Ḳalb, Ḳalb-i Tesviye, Ḳulleteyn, Ḳalensüva, Ḳimar, Ḳın, Ḳanat, Ḳunut, Ḳava'id-i Külliye, Ḳava'id-i Mübtede', Ḳavvam, Ḳud, Ḳavad, Ḳuvvet, Ḳuvvet-i Eser, Ḳuvvet-i Sebat, Ḳuvvet-i Ḳarabet, Ḳuvvet-i Müdreke, Ḳavl, Ḳavl-i bi'l-Teṣhi, Ḳavl-i bi'l-Eṣbeh, Ḳavl-i bi'l-Mucebe, Ḳavl-i bi'l-Bina, Ḳavm, Ḳavme, Ḳaiyyü'l-Eser, Ḳıyas, Ḳıyas-ı İstisnai, Ḳıyas-ı İstinba'î, Ḳıyas-ı İktirani, Ḳıyas-ı Batın, Ḳıyas-ı Ḥalf, Ḳıyas-ı delale, Ḳıyas-ı Şebah, Ḳıyas-ı Ḳıyâni, Ḳıyas-ı Ḳaṭ'î, Ḳıyas-ı Akli, Ḳıyas-ı Aks, Ḳıyas-ı Mantıḳî, Ḳıyam, Ḳayd, Ḳayd-ı Ḥaysiyyet, Ḳayyım, Ḳayyım-ı Mescid, Ḳayyım-ı Vakf, Ḳîraḍ, Ḳıymet, Ḳıyemiyye, Ḳıyemi.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ḳaf” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Ḳaim, Ḳabiḥ li aynihi, Ḳabiḥ li Ġayrihi, Ḳarar, Ḳısmet, Ḳaza', Ḳāziyye, Ḳaṭ', Ḳalb, Ḳuvvet, Ḳıyas, Ḳıyam, Ḳayd.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ḳaf” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ḳef” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Küre.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ḳef” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ḳef” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Katibü'l-adl, Katibü'l-vesaiḳ, Kasib, Kasib-i taṣḍīḳ, Kâfir, Kâfir-i mütevvel, Kibir, Kebir, Kebira, Kitap, Küttab, Kitab-ı eman, Kitabet, Kitab-ı Ḥukmi, Kitab'ül-Ḳāzi İla'el-Ḳāzi, Kitabî, Kesret-i edille, Kesret-i Usûl, Kesret-i aded, Kūḥḥal, Kaḥl, Kūḥl, Kizb, Kürab,

Kerdar, Küra‘, Kerh, Kürh, Kesad, Kesb, Kesb-i Қа‘iyyet, Kesbi, Kisb, Kesr, Kisa, Keşf, Keşf-i avret, Kef, Kefaet, Kefaret, Keffaret-i Savm, Keffaret-i Zahir, Keffaret-i Қаtl, Keffaret-i yemin, Kefaf, Kefalet, Keffalet-i müteselsile, Keffalet-i müştereke, Keffalet-i münferide, Keffalet-i müzafe, Keffalet-i Muṭlaқа, Keffalet-i Mu‘allika, Keffalet-i Mükayyede, Keffalet-i Münceze, Kifayet, Kefen, Küfür, Kefil-i teslim, Kefil-i Derk, Kefil-i Mal, Kefil-i Nefs, Kelle, Kelale, Kelam, Kelam-ı lügati, Kelam-ı nefsi, Kül, Küllü Efradi, Küllü Mecmui, Külli, Küllü Таби‘, Küllü Akli, Küllü Mantıki, Külliyyat-ı Hamse, Külliyyet-i Taşdiğiyye, Külliyyet-i Taşviriyye, Kinaye, Kenise.

d-Eserin el yazması nüshasında “Kef” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Kasib-i Taşdik, Kitap, Kitabet, Kesr, Külliyyat-ı Hamse, Kinaye.

e-Eserin el yazması nüshasında “Kef” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Lam Elif/Lam” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

La be’s bih.

b-Eserin el yazması nüshasında “Lam Elif/Lam” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “Lam Elif/Lam” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Lâ bişart, Laḥik, Lâ delil, Lazım, Lazım-ı zati, Lazım-ı arđi, Lazım-ı mahiyet, Lazım-ı müteahhir, Lazım-ı müteḳaddim, Lazım-ı me‘i, Lazım-ı vücud, Lazım-ı ḥarici, Lazım-ı zihni, Lebiset’ül-racül, Lebiset’ül-mer’e, Leḥid, Lahn, Luhme, Lüzüm, Lüzum-u beyyine,

Lüzum-u beyyine bi'l-ma'na'el-ḥaṣ, Lüzum-u beyyine bi'l-ma'na'el-amm, Lüzum-u ḥarici, Lüzum-u zihni, Lüzum-u şeri, Lüzum-u adi, Lüzum-u aklı, Lüzum-u ḡayr-i beyyine, Lüzum-u vakf, Liş, Lüşuş, Lefafe, Lafz, Lafzi, Laḡab, Lükata, Lekit, Liab, Lian, Lü'b, Lems, Lehv, Leyl, Leyle-i berat, Leyle-i reḡaib, Leyle-i ḡadr, Leyle-i mi'rac.

d-Eserin el yazması nüshasında “Lam Elif/Lam” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Lâḥik, Lazım, Lahn, Luhme, Lüzûm.

e-Eserin el yazması nüshasında “Lam Elif/Lam” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Mim” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Mâ-i câri, Mâyüteḡaben, Mebrur, Mücammel, Mes'ele, Mesh, Mazmaza, Maşur, Menea'.

b-Eserin el yazması nüshasında “Mim” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Malayüteḡaben, Mürafik, Mürsel, Müşebbihe, Ma'siyet, Münferid.

c-Eserin el yazması nüshasında “Mim” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Mâ', Mâ-i rakid, Mâ-i müsta'mel, Mâ-i muṭlaḡ, Mâ-i muḡayyed, Madde, Mal, Mal-i müteḡavvim, Mal-i ḡayr-i müteḡavvim, Mal-i muḡterem, Mal-i yetim, Malik, Malikiyye, Mani', Me'cür, Me'zün, Me'mur, Me'muru'n-bih, Me'mun, Me'mune, Mübaşir, Mübaşeret, Mübaza', Mübane, Mübayenet, Mübtedi, Mübtedie, Mübdi', Mübersem, Mübtile, Müeccel, Müedda, Me'zün, Müellefe-i ḡulüb, Müevvel, Mübah, Mebadi, Mebadi-i icmaliyye, Mebadi-i tafşiliyye, Mübadele, Mübarae, Mebi', Mütabe', Metbu', Müteḡayyira, Müteraddiye, Müteşabih, Müteaddi, Müteaffif, Müteallik Hüküm, Muta', Müttefika, Müteḡavvim, Mütteḡi, Mütemetti, Metin, Mütenemmişa, Mütelaḡime, Mütelebbid, Müteverri, Müteveli, Müteveli Vakıf, Mütehettik, Müsbit, Müsbet, Müsaḡḡal, Mışal, Müsellat, Müselles, Misl, Misl-i ḡayr-i ma'ḡul, Misl-i ma'ḡul, Müsle, Misli, Misl-i maḡluṭ,

Müseyyira, Mücadel-i hasene, Mecaz, Mecaz-ı akli, Mecaz-ı luğavi, Mecaz-ı mütearef, Mücazat-ı bi'l-misl, Mücazif, Mücazefe, Meccanen, Mücavere, Mücaveret, Mücahid, Mecbub, Müctehid, Müctehid fih, Meczûze, Meclis, Meclis-i akd, Meclis-i kıza, Mücemmil, Mecnun, Mecnun-i ğayr-i muṭbık, Mecnun-i muṭbık, Mecnun-i mağlub, Mecusi, Mecnun ve Mecane, Mücehhi, Muhabat, Muhazat, Meharim, Muḥazır, Muḥak, Muḥakim, Muḥakeme, Muḥal, Muḥal'ün-bih, Muḥal'ün-aleyh, Muḥal'ün-leh, Muḥami, Muḥabbet, Muḥbira, Muḥtebi, Muḥtesib, Muḥtazar, Muḥatab, Maḥcur, Muḥdis, Muḥdes, Muḥrez, Maḥrem, Muḥarrem, Muḥarrim, Muḥşan, Muḥşana, Muḥşar, Maḥşur, Maḥallü'l-akd, Maḥallü'l-nesh, Muḥallef, Maḥluf'ün-Bbih, Maḥluf'ün-aleyh, Maḥlul, Muḥil, Maḥmud'l-hal, Maḥmul, Muḥayyel, Maḥaric-i ḥuruf, Maḥaric-i furuz, Muḥaşame, Muḥala', Muḥteṭaf, Muḥtelif, Muḥamara, Muḥdec, Muḥtelef'ül-isti'mal, Muḥtelefü'l-fih, Muḥaddera, Maḥrec, Maḥrec misli, Muḥarrec, Maḥrec-i hukm, Maḥrec-i şer', Muḥaşşara, Maḥşuş, Maḥşuş'bil-naş, Maḥşuş'mine'l-naş, Muḥtî, Muḥattî, Muḥill, Muḥammese, Muḥannes, Muḥannis, Muḥayyer, Muḥit, Medd, Medd-i Hukm, Müdd, Müdabere, Medâr, Medarik, Müdebber, Müddet, Müddet-i icare, Müddet-i ḥaml, Müddet-i ḥıyar, Meded, Müdrik, Müddei, Müde, Medeni, Medeniyet, Medhüş, Medine, Mezru' Mezi, Mûra, Mûrabaḥa, Murabıta, Mûrasil, Mûrahik, Mûrabıt, Merbut, Mûrteḥal, Mûrted, Mûrtezika, Mûrtekibe, Mûrtehine, Mûrcie, Mûrecci'-i dava, Mûrşad, Maraz, Mûrzi'a', Mûrekkeb-i tam, Mûrekkeb-i nakış, Mûrû'et, Mûzabene, Mûzari', Mûzara'a, Mûzdelife, Mûzekki, Mûzeyyen, Mess, Mûsabaḥa, Müsebbia, Mesacid, Misafir, Mûsaḳat, Mesele-i illet, Mesane, Mûsavat, Mesbuk, Müste'cer, Müste'men, Müstebile, Müstebzi', Müstebinü'l-hak, Müstebi', Müstetir, Müstetiru'l-şihḥa, Müstetiru'l-fasid, Müstecar, Müstahlef, Müstear, Müste'ir, Müstakraz, Müstenkir, Müstevidi', Müstevida', Mesture, Müstevşime, Müstevşile, Müstehlike, Mescid, Mescidi-i Akşa, Mescid-i cema', Mescid-i ḥaram, Mescid-i ḥayf, Mescid-i kıba, Mescid-i maḥalle, Misat, Meskuk, Meslûk, Miskin, Müslim, Müslem'un-ileyh, Müslem'un-fih, Müsellem, Müsemma, Müsennat, Müsennat-ı Fariḡa, Müsned, Mesnün, Misvak, Mûşafehe, Mûşa', Mûşagabe, Mûşahere, Mûşterek, Mûşteri, Mûştera, Mûşahḥaş, Mûşehḥışat, Mûşrif, Mûşrif-i ḥarab, Mûşrif-i helak, Meşar-i ḥaram, Meşḡul, Meşḡul bi'l-cineye, Mûşkil, Meşhurat, Meşhurat-ı şerıyye, Maşş, Mûşahabe, Mûşadere, Mûşadere-i Ale'l-Maṭlub, Mûşara', Mûşafaḥa, Meşalih-i mürsel, Mûşalih, Mûşaleḥ'un aleyh, Mûşaleḥ'un anḥ, Mûşahera, Mûşır, Mûşira, Muşarraf, Maşlahat, Maşlahi, Muşalli, Muşalla, Muşavvibe, Muzarib, Muzarabe, Müzaf, Mazrub, Mazmun, Muṭabakat, Muṭabakat-ı şehadet, Muṭaşebe, Müṭali', Muṭlak, Muṭlaḳa, Mıṭlak, Muṭallik, Muṭık, Muṭhir, Mezinne, Muarız, Muaraza-i ḥalişa, Muaraza, Müazif, Muakade, Muakıl, Muamelat, Muamelet-ı nas, Muamele, Muaneḳa,

Muavezat, Muabbir, Mabud, Mabud bi'l-Hak, Mutedde, Ma'düle, Ma'düle-i tarafeyn, Ma'düle-i maħmule, Ma'düle-i mevzu', Muarız, Ma'rifet, Muarriife, Ma'ruf, Muarref, Muarrefe-i zat, Mu'sir, Muallile, Ma'ğud'un aleyh, Ma'kul, Ma'kulat, Ma'kul'ül-ma'na, Muallik, Muallim, Ma'lüm, Ma'na, Manay-ı ma'kul, Mi'yar, Mi'yar-ı şer', Mu'ir, Mağrib, Mağşüş, Muğaşşi, Mağzub, Mağzub'un-minh, Mağzub'un-aleyh, Muğanni, Muğanniye, Müğim, Müfavaza, Müfettir, Müfteriz, Müfti, Müfred, Müfrid, Müfreze, Müferriğ, Müfsidat, Müfside, Müfesser, Müfaşşal, Müfaşşalat, Mefşul, Mefkud, Müflis, Müfelles, Müfevvit, Müfevviža, Mefhum, Mefhum-u istisna, Mefhum-u haşr, Mefhum-u rivayet, Mefhum-u kuran, Mefhum-u şart, Mefhum-u sıfat, Mefhum-u aded, Mefhum-u lağab, Mefhum-u muhavere, Mefhum-u muğalefe, Mefhum-u muvafaqa, Mefhum-u ğaye, Mefhum-ı taşnif, Muğabele, Muğaseme-i cedd, Mağaşid-ı şari', Muğaşşa, Muğata', Mağam-ı ibrahim, Muğama, Muğamere, Muğtedi, Muğteda bih, Muğteza, Muğaddem, Muğaddime, Muğaddimat-ı şuru', Muğaddime-i istisnaiyye, Muğaddime-i rafi', Muğaddime-i şartıyye, Muğaddime-i ilm, Muğaddime-i kıyas, Muğaddime-i kitab, Muğaddime-i vazıa, Mağdür, Mağdur'u-teslim, Mağzüf, Mağzüf'un bih, Muğırr, Muğarribe, Muğriz, Muğarrun leh, Muğavvim, Muğayyed, Miğyas, Meğis'un-Aleyh, Mükabere, Mükateb, Mükaa'me, Mükameâ, Müktrib, Mektub, Mükreh, Mükrih, Meks, Mekfül'un anh, Mekfül'un bih, Mekfül'un leh, Mükellef, Mekil, Mülazime, Mülazemat, Mülâane, Mülâkiğ, Mülamese, Mülâyim, Millet, Mültezem, Mültezim, Mülhîd, Melzum, Melik, Melek, Mülk, Milk, Milk-i rağabe, Milk-i nikah, Milk-i muğlak, Milk-i müta', Milk-i yed, Milk-i yemin, Milel, Milli, Mümtedde'il-ğuhur, Mümkünü'l-ğarız, Mümkünü'l-adi, Mümkünü'l-ağl, Mümkünü'l-vükui', Memlük, Men, Münabeze, Münacat, Münazea, Münasib, Münasebet, Münasib-i ikna'i, Münasib-i hağiki, Münasib-i ğarib, Münasib-i müesser, Münasib-i mürsel, Münasib-i müla'im, Münaseğha, Menasik, Münaşabe, Menat, Menfaat, Münağaza, Münavele, Münebbir, Müntehib, Münecciz, Müneccim, Müneccem, Mensuğ, Mensuğ'ul-tilave, Mensuğ'ul-hukm, Manşuş, Manşus'ul-illet, Mantuğ, Mentuğ-u şariğ, Mentuğ-u ğayri şariğ, Men', Münfaşile, Menf'a, Munğatı', Munğatı'-ı evvel, Munğatı'-ı ağar, Munğatı'-ı evşat, Müneğğkile, Menğul, Menğut, Munker, Munkir, Munker-i Şariğ, Munker-i ğayri şariğ, Men lehü't-tazir, Men lehü'l-ğıttane, Men lehü'l-ğak, Men lehü'l-nafağa, Men aleyhi'l-ğak, Men aleyhi'l-tazir, Men aleyhi'l-deyn, Meni, Mina, Mevat, Müvadea, Muvazaba, Müvalat, Muvatat, Mevt, Mevsika, Mucib, Muceb, Muceb-i emr, Muceb-i aşli, Mucibe, Mucer, Mucir, Mude', Mudi', Mevzun, Musir, Mevsim, Müvessi', Mevşul, Mevşul'un-necat, Muşî, Müveşşî, Muşaleh, Muşabih, Müvezzıha, Mevzu', Mevzu'leh, Mevzu'aleyh, Mevğuf, Mevğuf'un aleyh, Mevğuze, Müvekkil, Müvekkilbih, Mevlâ, Mevle'l-atağa, Mevle'l-müvalat, Müvelli, Müvella,

Mevhub, Mevhubü'n-leh, Mühadene, Mehcür, Mehr, Mehr-i bağı, Mehr-i sirr, Mehr-i alaniyye, Mehr-i müeccel, Mehr-i misl, Mehr-i müsemma, Mehr-i muaccel, Mahzule, Müyaveme, Meyte, Mizan, Meysir, Miad, Miķat.

d-Eserin el yazması nüshasında “Mim” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Me'zün, Müteaddi, Mütä', Mürafık, Mes'ele, Müşadere, Muşalli, Muamele, Ma'kül, Ma'na, Mağrib, Mefhum, Mukteza, Mukavvim, Münferid, Münfaşile, Munķatı', Menkul, Münker, Münkir, Mevzu', Mevlâ.

e-Eserin el yazması nüshasında “Mim” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Nun” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Nesh, Nezafet, Nakd, Nakd-ı vuđu'.

b-Eserin el yazması nüshasında “Nun” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “Nun” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Nâib, Naim, Naħiş, Nazir, Nasih, Naşize, Naşıye, Nazire, Nafız, Nafile, Nafı, Nakıl, Nakıl-ı icma, Nakıl-ı mülk, Namuşı, Nami, Nebze, Netac, Netice, Necaset, Necaset-i ĥakıkiyye, Necaset-i ĥukmiyye, Necaset-i ĥafife, Necaset-i ĥalıza, Necaset-i ma'neviyye, Neces, Necis, Neceş, Necve, Naħr, Nedb, Nezr, Nüzur, Niza', Nüzħ, Nüzul-ü ani'l-vezaif, Neseb, Neseb-i Erba'a, Nüsük, Nesil, Neseme, Nisyan, Nesib, Nüşuz, Naş, Nişab, Nişab-ı Şehadet, Nüşub, Naşb-ı şebeke, Naşb-ı şer', Naşib, Naţiħa, Nazar, Naṭr, Naẓm, Niam, Nefaz, Nefaz-ı kıza, Nifas, Nefħ, Nefr-i evvel, Nefr-i sani, Nefs, Nefs-i vücub, Nafaķa, Nafaķa-i uşul, Nafaķa-i isar, Nafaķa-i zevciyyet, Nafaķa-i ĥaib, Nafaķa-i fıru', Nafaķa-i ķarabet, Nafaķa-i müstedane, Nafaķa-i muaccele, Nafaķa-i mefruza, Nafaķa-i mukaddere, Nafaķa-i mülk,

Nefl, Nefel, Nağd, Nağid, Nağdeyn, Noğsan, Noğsan-ı ayb, Noğsan-ı fahiş, Noğsan-ı yesir, Noğsan-ı şure, Nağd-i amd, Nağd-i қаза, Nağl, Nağl-i mütevellî, Nağl-i mesele, Neğid, Nağ-ı zebib, Nikağ, Nikağ-ı batîle, Nikağ-ı şahîha, Nikağ-ı faside, Nikağ-ı muvaqqat, Nükul, Nema', Nema-i Rehn, Nemime, Nevaib, Nevazil, Nevahi, Nevm, Nehar, Nühud, Nehy, Nehy-i muṭlağ, Nehy-i muḳayyed, Nie', Niyyet.

d-Eserin el yazması nüshasında “Nun” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Netice, Nesir, Naş, Nağl.

e-Eserin el yazması nüshasında “Nun” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Vav” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Vech, Vüdu', Vağahat, Vukuf-u Cem', Vila', Velayet.

b-Eserin el yazması nüshasında “Vav” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “Vav” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Vâcib, Vâcibat-i islâm, Vâcib leh, Vâcib aleyh, Vasıta, Vasıta-i fi'l-esbab, Vasıta-i fi'l-sübut, Vasıta-i fi'l-arud, Vaşime, Vaşile, Vahib, Vaqıf, Vali, Vetr, Vitr, Vesna, Vesniyye, Vesika, Vicdan, Vicdaniyyat, Vucub, Vucub-u Eda, Vucud, Vucuh, Vucuh-u İsti'mal, Vucuh-u Birr, Vucuh-u beyan, Vucuh-u terciğ, Vucuh-u def', Vucuh-u ta'n, Vucuh-u kıraat, Vucuh-u nazm, Vucuh-u vukuf, Vech-i şebah, Vech-i kıyas, Vecibe, Vağdet-i semaniye, Vağdet-i hağ, Vağyi batın, Vağyi zahir, Vedia, Varak, Vezn-i seb'a, Visata, Vesile, Vaşaya, Vaşi, Vaşiyi-yi muhtar, Vaşiyi-yi menşub, Vaşi Vaşi, Vaşiyet, Vaşşiyet-i bi'l-ayân, Vaşşiyet-i bi'l-münafi', Vaşşiyet-i amme, Vaşşiyet-i mübağa, Vaşşiyet-i müsteğhibbe, Vaşşiyet-i muṭlağa, Vaşşiyet-i mekruhe, Vaşşiyet-i li'l-garib, Vaşşiyet-i vacibe, Vaşf,

Vaşf-ı celi, Vaşf-ı hafî, Vaşf-ı arız, Vaşf-ı lazım, Vađ‘, Veđu‘, Vedia, Vať‘, Vatan, Vazife, Va‘d, Va‘id, Vefk, Vika‘, Vaťt, Vaťt-i kerahet, Vakf, Vakf-ı Aķar, Vakf-ı menkûl, Vakf-ı arefe, Vuķu‘, Vakfiye, Vekalet, Vekalet-i ĥařřa, Vekalet-i devrabe, Vekalet-i amme, Vekalet-i mücerrede, Vekalet-i muťallakā, Vekalet-i müfrede, Vekil, Vekil bi’l-ĥuřume, Vela‘, Vilayet, Veled, Veled Veled, Velî.

d-Eserin el yazması nüshasında “Vav” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Vacib, Vicdan, Vücud, Vech, Vađ‘, Vať‘, Vakf, Velayet, Velî.

e-Eserin el yazması nüshasında “Vav” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “He” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

b-Eserin el yazması nüshasında “He” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “He” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Hâřim, Hâřimî, Hibe, Hibe-i bi’řardťı’l-vađ, Hibe-i tamme, Hibe-i faside, Hibe-i lazime, Hedm, Hedy, Hediye, Hezl, Hilal, Helak, Hilye-i basıťa, Hilye-i mürekkebe, Hevam, Heva, Hey’et, Hey’et-i İtima‘ıyye.

d-Eserin el yazması nüshasında “He” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Heva.

e-Eserin el yazması nüshasında “He” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

a-Eserin el yazması nüshasında “Ye” harfiyle ilgili uzun açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

b-Eserin el yazması nüshasında “Ye” harfiyle ilgili kısa açıklaması yapılan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

c-Eserin el yazması nüshasında “Ye” harfiyle ilgili açıklaması yapılmayan terimler:

Yetim, Yed, Yed-i İstifa’, Yed-i Adl, Yed-i Mübettille, Yed-i Muhiqqâ, Yakîn, Yemin, Yemin-i İstîşhar, Yemin bi’l-Sebeb, Yemin bi’l-Haşıl, Yemin bi’l-İlm, Yemin-i Ğamus, Yemin-i Facira, Yemin-i Fevr, Yemin-i Lağv, Yemin-i Münakide, Yenbeği, Yevm, Yevm-i İnkiṭa’, Yevm-i Terviye, Yevm-i Huşume, Yevm-i Sülüs, Yevm-i Ğazab, Yevm-i Kıbd, Yevm-i Naḥr, Yevm-i Neẓr, Yevm-i Nüşûr.

d-Eserin el yazması nüshasında “Ye” harfiyle ilgili mükerrer bulunan terimler:

Yed, Yemin.

e-Eserin el yazması nüshasında “Ye” harfiyle ilgili terimin veya bilginin üzeri çizili olan terimler:

Bu başlık altında uygun terim bulunmamaktadır.

4. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ ve SONUÇ

Elmalılı Hamdi Yazır’a ait olduğu belirtilerek oluşturulan beş ciltlik matbu eserin ve yine müellife ait metrukâtı içerisinde bulunan el yazması nüshanın inceleme ve tetkikinden sonra edindiğimiz bilgileri maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz.

a-Elmalılı Hamdi Yazır’a ait olduğu ifade edilerek basılan “Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmûsu” adlı eserin içerisinde bulunan bilgilerin büyük çoğunluğunun Sıtkı Gülle tarafından ilâve edildiği tespit edilmiştir.

b-Çalışmamız neticesinde el yazması nüshanın tamamı okunmuş olup matbu eserle karşılaştırıldığında Elmalılı Hamdi Yazır’ın hangi terimlere açıklama yaptığı, hangilerine yapmadığı veya açıklamanın boyutunun ne kadar olduğu konusu tespit edilmiştir.

c-Beş ciltlik matbu eserin el yazması nüshayla karşılaştırılması sonucunda bazı kavramların beş cilt olarak basılan esere hiç aktarılmadığı bunun yerine farklı kavramların ihdas edildiği görülmüştür. Aynı zamanda eserin sırlaması oluşturulurken el yazması nüshanın esas alınmadığı tespit edilmiştir.

d-Matbu eserde, el yazması nüshanın aksine kavramların sadece açıklamalarına yer verilmemiş, aynı zamanda kavramlarla ilgili varsa tarihi süreçleri, olay örgüleri ve muhtemel soruların cevapları da mukadder sorular takdir edilerek Sıtkı Gülle tarafından ilâve edildiği görülmüştür.

e-Eser, üslup açısından zaman zaman kâmûs görünümünden uzaklaşıp vaaz ve irşat kitabına dönüşmüştür. Sıtkı Gülle’nin bu üsluba daha çok ibadetlerle ilgili kavramları ele alırken başvurduğu görülmüştür.

f-Eserin içerisinde maddeler oluşturulurken yeri geldikçe âyetlere, hadislerle ve fıkıh kitaplarından konuyla ilgili alıntılara yer verilmiştir. Ancak kaynak verilirken sadece kitap veya müellif ismi zikredilmiş olup bab başlığı veya herhangi bir rakam belirtilmediği görülmüştür.

g-Eser, kavramları detaylı bir şekilde aktarabilmek adına zaman zaman atasözerine, deyimlere ve veciz sözlere yer vermiş şiirlerden alıntılar yapmıştır.

h-Çalışmamız neticesinde Elmalılı'ya ait olan el yazması nüshanın terimlerinin İSNAD 2'ye göre hafif transkripsiyon esas alınarak lâtinizesi yapılmıştır. Bundan sonraki araştırmacılar için kavramlara ulaşma noktasında büyük kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

I-Eserin bundan sonraki baskılarında Elmalılı Hamdi Yazır'a ait olan kısımların belirgin bir hale getirilmesi, el yazması nüshaya sonradan yapılan ilâvelerin farklı şekilde belirlenmesi ve eseri asıl yayına hazırlayıp ilâveleri yapan kişi olarak Sıtkı Güllü'nin isminin yer verilmesi, eserin kaynak değeri adına daha uygun olacağı düşünülmektedir.

i-Eserin bundan sonra yeni bir basımı olması halinde yapılabilecek en önemli çalışma, eserin yazım sürecine dair bilgilerin şeffaf bir şekilde okuyucuya aktarılması olacaktır. Zira, hususi araştırmacıların haricinde, bilimsel kaygılar dışında farklı düşüncelerle oluşturulan bu eserin okuyucular tarafından istemeden de olsa Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a atfetmeye devam edecekleri düşünülmektedir.

j-Eserin el yazması nüshası esas alınarak tekrardan basılması eser üzerindeki tartışmaları ortadan kaldıracaktır, ancak bu sefer de başka bir problemin ortaya çıkması muhtemeldir. Zira eserin el yazması nüshası esas alınarak hazırlanması halinde terimlerin büyük çoğunluğu açıklamalardan yoksun kalacaktır.

k- Eserin zaman zaman bilimsel çalışmalarda Yazır'a bizzat nispetle kaynak olarak gösterildiği bilinmektedir. Ancak esere Yazır'a ait olmayan bilgilerin ilâve edilmesi; ilmî tağrir ve etikten uzak bir davranış olmuştur.

l-Netice olarak, eser her ne kadar bütünüyle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a ait olmasa da emek mahsulü bir çalışma olduğu inkâr edilemez. Bu bağlamda düşünüldüğünde halk için ansiklopedik yani derli toplu bilgilere ulaşılabilir vülgarize bir eser işlevi görmesinde bir mahsur görülmemektedir.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, Ahmet. “Dürrü’l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ağırman, Cemal. “İlmi Araştırmalarda Dipnot Gösterimi Üzerine (Âyet-Hadis Örneği)”. *Diyanet İlmi Dergi* 1 (2004), 133-140.
- Albayrak, Sadık. “Dârü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*. İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980.
- Atik, Necmi. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın İslâm Hukuku Kâmûsu ve Âdem Maddesinin Tahlili”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 8 (2017), 65-98.
- Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014.
- Bakkal, Ali. *İslâm Fıkıh Mezhepleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Bilgin, Mustafa. “Hak Dini Kur’an Dili”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/153-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü’l-Müfessirin*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Filozof Müfessir, M. Hamdi Yazır”. *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*. 125-139. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Cin, Halil – Gündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: İstanbul Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur’ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim Çevirisi*. İstanbul: Milsan Basın, 1986.
- Çiğdem, Recep. “Elmalılı Hamdi Yazır ve Abdulhamid’in Hal’i”. *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*. ed. Ahmet Ögke – Rıfat Atay. 417-440. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Çolak, Abdullah – Kirenci, Muhammet Fatih. “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu Adlı Eserdeki Bilgilerin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a Aidiyeti Problemi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (2023), 95-119.
- Çolak, Abdullah. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023.
- Çolak, Abdullah. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Bazı Görüşleri*. Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık, 2012.

- Demir, Halis. “İslam Hukukunda Hudûd ve Istılah Edebiyatı”. *Turkish Studies* 11/5, (2016), 200-226.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Ersöz, İsmet. “Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”. *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*. 169-186. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Ergün, Mehmet. “Türk Hukuk Tarihi Araştırmacıları Açısından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmûsu’nun Önemi”. *International Siirt Conference On Scientific Research*. 436- 444. Siirt: Siirt Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ergün, Mehmet. “Mukayeseli Hukuk Araştırmacıları Açısından “Türk Hukuk Lûgatı” ve Önemi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 1312-1320.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016.
- Gürkan, Menderes. “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (1878-1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bakış”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2012), 211-232.
- Hanioglu, M. Şükrü. “Batılılaşma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- İpşirli, Mehmet. “Huzur Dersleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi I*. İstanbul: Risale Yayınları, 1986.
- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- Koca, Ferhat. “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu I-V”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 297-299.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Küçükcan, Talip. “Laiklik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/62-65. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mardin, Ebül’ulâ. *Huzur Dersleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- Okay, M. Orhan - Düzdağ, M. Ertuğrul. “Mehmed Âkif Ersoy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/432-438. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Okumuş, Mesut. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın İlmi Tefsir Anlayışı”. *Diyanet İlmi Dergi* 51 (2015), 79-103.

- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yılı*. İstanbul: Akım Yayınevi, 2006.
- Öztürk, Nazif. “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”. *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*. 335-338. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Öztürk, Nazif. “M. Hamdi Yazır’ın Vakıfçılık Anlayışı”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 5/3 (1991), 208-214.
- Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öznurhan, Halim. “İstilah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Paksüt, Fatma. “Merhum Dayım Hamdi Yazır”. *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*. 2-24. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şahin, Osman. “İslam Hukuku Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 132-169.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Abbas Halim Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/24. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uzun, Hakan. “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetleri ve Programlarının Analizi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 65 (2019), 416-447.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Elmalılı Muhammed Hamdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/57-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yazıcı, Nesimi. “M. Hamdi Yazır’ın Basın Hayatı ve Yazarlığı”. *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*. 25-32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili I*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1982.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*. Haz. Cüneyt Köksal – Murat Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kâmusu*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Yurdakul, İlhami. “Mekteb-i Nüvvâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/ 240-241. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

ÖZGEÇMİŞ

